

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
STRATEGINIO VALDYMO IR POLITIKOS FAKULTETO
POLITIKOS MOKSLŲ KATEDRA

MATAS KIETIS
(VIEŠASIS ADMINISTRAVIMAS)

NAUJOS FAŠIZMO FORMOS EUROPOJE: KRAŠTUTINIŲ DEŠINIŲJŲ
POLITINIAI JUDĖJIMAI EUROPOS SĄJUNGOJE

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas:

lekt. dr. Ramūnas Trimakas

parašas:

Konsultantas:

Prof., habil.dr. Vygantas Paulikas

parašas:

Vilnius, 2005

TURINYS

IVADAS.....	3
1. ŠIUOLAIKINIŲ KRAŠTUTINIŲ DEŠINIŲJŲ POLITINIŲ JUDĖJIMŲ IDENTIFIKAVIMO SUNKUMAI.....	6
1. 1. TERMINOLOGIJOS PROBLEMATIKA.....	6
1. 2. KRAŠTUTINIŲ DEŠINIŲJŲ POLITINIŲ JUDĖJIMŲ PRIGIMTIES TEORIJOS.....	8
1. 3. FAŠIZMO IR ŠIUOLAIKINĖS KRAŠTUTINĖS DEŠINĖS ESMINIAI SKIRTUMAI IR PANAŠUMAI.....	12
2. KRAŠTUTINĖS DEŠINĖS PARTIJOS EUROPOS SAJUNGOS ŠALIŲ DEMOKRATINĖSE VALDYMO SISTEMOSE.....	16
2. 1. DIDŽIAUSI KRAŠTUTINĖS DEŠINĖS PARTIJŲ LAIMĖJIMAI DEMOKRATINIUOSE RINKIMUOSE.....	16
2. 2. KRAŠTUTINĖS DEŠINĖS PARTIJŲ, NESULAUKUSIŲ STABILIOS ELEKTORATO PARAMOS, APŽVALGA.....	22
3. KRAŠTUTINIŲ DEŠINIŲJŲ POLITINIAI JUDĖJIMAI ŠIUOLAIKINĖSE EUROPOS SAJUNGOS ŠALIŲ VISUOMENĖSE.....	28
3. 1. KRAŠTUTINIŲ DEŠINIŲJŲ POLITINIŲ JUDĖJIMŲ POPULIARUMO AIŠKINIMO MODELIAI.....	28
3. 2. KRAŠTUTINIŲ DEŠINIŲJŲ POLITINIŲ JUDĖJIMŲ ELEKTORATO SOCIALINĖ-DEMOGRAFINĖ SUDĖTIS.....	37
IŠVADOS.....	42
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	44
SANTRAUKA.....	47
SUMMARY.....	48
REKOMENDACIJOS.....	49

IVADAS

Tyrimo objektas - kraštutinės dešinės pakraipos politiniai judėjimai Europos Sąjungos šalyse. Šio darbo **tikslas** yra išsiaiškinti, kokio pobūdžio yra šiuolaikiniai kraštutinių dešiniųjų politiniai judėjimai, nustatyti jų vietą šiuolaikinėje visuomenėje bei Europos Sąjungos šalių valdymo sistemose. Tikslui pasiekti keliami tokie **uždaviniai**: a) išsiaiškinti, iš ko kyla kraštutinės dešinės kaip vienalyčio judėjimo identifikavimo sunkumai; b) išanalizuoti, kokia yra kraštutinės dešinės politinių judėjimų prigimtis; c) nustatyti fašistinių ir šiuolaikinių radikalių dešiniųjų judėjimų ryšius; d) išsiaiškinti kraštutinės dešinės populiarumo mastus Europos Sąjungos šalyse; e) nustatyti, kokios yra pagrindinės priežastys, įtakojusios radikalaus dešinio sparno partijų sėkmę vienose šalyse ir kokios yra priežastys, įtakojusios tai, kad kraštutinė dešinė nesusiformavo kaip stipri jėga kitose; f) išsiaiškinti, kokia yra kraštutinės dešinės partijų elektorato socialinė – demografinė sudėtis;

Temos aktualumas. Per paskutiniuosius keletą dešimtmečių, Europos Sąjungos šalys įžengė į ypatingai neramų ir dramatišką permainų periodą. Šiuolaikinėje Europos Sąjungos visuomenėje pastebimas nusivylimas esama ekonomine, socialine bei politine padėtimi, kuriuo ypač sėkmingai naudojasi kraštutinės dešinės pakraipos politiniai judėjimai. Per pastaruosius dešimtmečius šių judėjimų populiarumo augimas keletose Europos Sąjungos šalių tapo vienu iš labiausiai pastebimų reiškinių. Šių šalių demokratinėse politinėse sistemose kraštutinė dešinė išsikovojo gana tvirtas pozicijas. Radikalaus dešinio sparno politinių judėjimų įtaka sprendžiant šių dienų socialines, ekonomines ir politines problemas aiškiai juntama, tad jų analizė yra būtina norint susidaryti išsamų vaizdą apie Europos Sąjungoje vykstančius procesus.

Tyrimas, manau, yra svarbus ir naudingas dar ir todėl, kad šia tema parašytų mokslinio pobūdžio darbų nėra daug. Vis dar stokojama išsamesnių tyrimų.

Siekiant užsibrėžto tikslo bus naudojamas **analitinis – aprašomasis bei lyginamasis metodai**. Tyrimas yra pirmiausia teorinio pobūdžio. Jame, norint atsakyti į iškeltus klausimus, bus remiamasi kitų autorių, nagrinėjusių kraštutinės dešinės politinius judėjimus, darbais. Lyginamas tarpukario fašizmo modelis su šiuolaikinių kraštutinių dešiniųjų politiniais judėjimais, bandant nustatyti tarp jų esančius skirtumus ir panašumus. Bus analizuojama, kokius kraštutinių dešiniųjų bruožus reikšmingiausiais laiko vieni tyrinėtojai, kokius kiti. Kokia terminologija vartojama įvardijant radikalaus dešinės sparno politinius judėjimus. Bus nagrinėjama, kokios priežastys dažniausiai akcentuojamos aiškinant augantį kraštutinių dešiniųjų politinių judėjimų populiarumą ar nesėkmes, kokios kritikos susilaukia šie aiškinimai.

Naudojantis Europos Sąjungoje vykusių rinkimų rezultatais bei juos nagrinėjusių mokslininkų darbais bus bandoma nustatyti kraštutinės dešinės politinių partijų populiarumo tendencijas, vyravusias Europos Sąjungos šalyse paskutiniaisiais dešimtmečiais. Nurodysime kokia yra kraštutinių dešiniųjų partijų elektorato socialinė – demografinė sudėtis, bus analizuojama, kas skatina vienus rinkėjus savo balsus atiduoti už radikalius judėjimus, o kitus susilaikyti. Visą tai apibendrinus bandysime susidaryti išsamų vaizdą apie šio tyrimo objektą.

Iš naudotos **mokslinės literatūros** reikėtų išskirti kapitalinį Piero Ignazi veikalą „Extreme Right Parties in Western Europe“, Paul Hainsworth redaguotą įvairių autorių kraštutinės dešinės politinių judėjimų apžvalgą - „The Politics of the Extreme Right“ bei Roger Eatwell ir Cas Mudde redaguotą rinkinį „Western Democracies and the New Extreme Right“. Visuose šiuose darbuose daug dėmesio skiriama radikalus dešinio sparno politinių judėjimų apraiškoms atskirose Vakarų Europos šalyse. Nagrinėjamos kraštutinės dešinės pakraipos partijų sėkmės priežastys, analizuojama, kodėl vienoje šalyse sulaukusios sėkmės, kitose tokios pat pakraipos partijos jos nesusilaukia. R. Eatwell ir C. Mudde redaguotame mokslinių darbų rinkinyje „Western Democracies and the New Extreme Right“ nemažai dėmesio skiriama demokratijos atsakai šiuolaikiniam dešinio sparno ekstremizmui, nagrinėjama, kaip vienoje ar kitose šalyse bandoma neleisti ekstremaliems judėjimams įgyti didesnę įtaką valdymo sistemose.

Reikėtų pastebėti, kad dauguma mokslinių tyrimų dažniausiai apsiriboja kurios nors vienos šalies kraštutinės dešinės politinių judėjimų tyrimu. Bendro pobūdžio darbų, analizuojančių kraštutinę dešinę kaip vieną judėjimą, labai mažai. Išskirti reiktų R. Eatwell studijas „The Rebirth of the Extreme Right in Western Europe“ ir „Ten Theories of the Extreme Right“, bei Othon Anastasakis darbą „Extreme Right in Europe: A Comparative study of recent trends“. Šiuose darbuose bandoma nustatyti pagrindinius bruožus, būdingus visiems kraštutinių dešiniųjų politiniams judėjimams, analizuojamos jų sėkmės ir nesėkmės aiškinimo teorijos, daug dėmesio skiriama šių teorijų kritikai. R. Eatwell savo darbuose daug dėmesio skiria terminologijos, naudojamos apibūdinti kraštutinės dešinės politinius judėjimus, kritikai.

Brigitte Bailer ir Wolfgang Neugebauer savo darbe „The FPÖ of Jörg Haider – Populist or Extreme Right – Winger?“ nagrinėdami „Austrijos Laisvės partijos“ sėkmės priežastis išsamiai aptaria bruožus, kurie būdingi ir kitiems kraštutinės dešinės politiniams judėjimams Europoje. Lawrence Britt yra išstudijavęs įvairių šalių fašistinius judėjimus ir jų bruožus apibendrinęs straipsnyje „Facism Anyone“. Pritaikius lyginamąjį metodą iš šių mokslininkų darbų galime

susidaryti vaizdą, kokie yra pagrindiniai skirtumai ir panašumai tarp tarpukario fašizmo ir šiuolaikinių kraštutinių dešiniųjų politinių judėjimų.

Graeme Atkinson straipsniai „Euro-vote mixed fortunes for the hard right“ ir „The far right’s prospects in the European elections“ padeda susidaryti išsamesnį vaizdą, kokias perspektyvas kraštutinės dešinės partijos turi ateityje, kokios tendencijos vyrauja Europos Sąjungos šalyse, kuriose iš jų paskutiniu metu matomas ryškesnis kraštutinių dešiniųjų jėgų pakilimas, kuriose jis smunka. Darydamas išvadas autorius iš esmės remiasi 2000 m. - 2004 m. vykusių rinkimų į Europos parlamentą statistika.

Didžiausia problema analizuojant kraštutinius dešiniuosius judėjimus Europos Sąjungoje yra kraštutinės dešinės apraiškų Rytų Europoje tyrimų stygius. Lyginamąją Rytų ir Vakarų Europos šalių kraštutinių dešiniųjų politinių judėjimų analizę pateikia tik jau anksčiau minėtasis O. Anastasakis savo darbe „Exterme Right in Europe: A Comparative study of recent trends“. Kitoje savo studijoje „The Politics of Extremism in Eastern Europe; A Reaction to Transition“ autorius aptaria, kokia yra kraštutinės dešinės politinių judėjimų ideologinė platforma ir specifika Rytų Europoje, kokią įtaka šiems judėjimams daro demokratijos principų įsitvirtinimas valdymo sistemose

Socialinę – demografinę kraštutinės dešinės partijų elektorato sudėtį gana išsamiai analizuoja Pippa Norris savo studijoje „The „new cleavage“ thesis and the social basis of radical right support“, kurioje įvardijamas tipiškas kraštutinės dešinės pakraipos partijų rinkėjas. Terrie E. Givens studijoje „Gender Differences in Support for Radical Right, Anti-Immigrant Political Parties“ daugiausia dėmesio skiria kraštutinės dešinės elektorato lyties klausimams. Bandoma išsiaiškinti, kodėl vyrai labiau linkę balsuoti už radikalią dešinės pakraipos partijas nei moterys. Kai Arzheimer ir Elisabeth Carter visapusiškai nagrinėja kraštutinės dešinės elektorato amžių ir išsilavinimą.

Be aptartų mokslinių tyrimų, dar reikėtų paminėti Cas Mudde studiją „Globalization and The Extreme Right Backlash“, kurioje nagrinėjama, kaip didėjantis kraštutinių dešiniųjų populiarumas susijęs su augančia ekonomine, politine ir kultūrine globalizacija.

Išvardinti moksliniai darbai yra pagrindiniai, kuriais remsimės siekdami šiame darbe užsibrėžto tikslo.

Darbo struktūra: įvadas, dėstomoji dalis, kurią sudaro trys skyriai suskirstyti į poskyrius, išvados, literatūros sąrašas, santrauka (lietuvių ir anglų kalbomis) ir rekomendacijos.

1. ŠIUOLAIKINIŲ KRAŠTUTINIŲ DEŠINIŲJŲ POLITINIŲ JUDĖJIMŲ IDENTIFIKAVIMO SUNKUMAI

1. 1. TERMINOLOGIJOS PROBLEMATIKA

Norėdami suprasti, kas yra kraštutinės dešinės politiniai judėjimai, pagal kokius kriterijus jiems priskiriamos tam tikros grupės ar partijos, kokie jų pagrindiniai bruožai ir kilmė, pirmiausia turėtume pradėti nuo terminologijos, apibūdinančios kraštutinės dešinės politinius judėjimus, apžvalgos.

Terminologija, vartojama apibūdinti šio tyrimo objektą, labai įvairi. Kraštutinės dešinės politiniams judėjimams įvardinti naudojami tokie terminai, kaip: „kraštutinė dešinė“, „ultra dešinė“, „radikali dešinė“, „fašizmas“, „dešinio sparno ekstremizmas“, „populizmas“, „radikalaus dešinio sparno ekstremizmas“, „naujoji dešinė“, „naujoji postindustrinė kraštutinė dešinė“ ir t.t.

Čia apžvelgsime keletą populiariausių ir dažniausiai vartojamų terminų, vartojamų apibūdinant šiuolaikinę kraštutinę dešinę.

Paskutiniaisiais metais akademinė visuomenė Europoje vis dažniau linkusi vartoti terminą „**kraštutinė dešinė**“. Vienas didžiausių šio termino šalininkų yra Bath Universiteto profesorius, Europos studijų ir modernių kalbų katedros vadovas Roger Eatwel. Jo manymu, tai tinkamiausias terminas apibrėžti kaip vieną grupę ir pačius ekstremaliausius dešinės politinius judėjimus, ir ne tokius radikalius dešiniuosius. Jo teigimu, anksčiau buvęs požiūris, kad prievartos bruožas yra būtinas norint priskirti politinius judėjimus kraštutinei dešinei, šiais laikais jau yra pasenęs. Šiuolaikinėje Vakarų Europoje nėra nė vienos politinės partijos, kuri būtų pasiekusi reikšmingų rezultatų rinkimuose ir atvirai rėmusi politinę prievartą. Nors galima manyti, kad antiimigracijos politika skatina rasistinį smurtą, politiniame kontekste terminas „kraštutinė dešinė“ šiandien labiau asocijuojamas ne su prievarta, o su visai kitais aspektais, tai – a) antidemokratija, b) nacionalizmas, c) rasizmas, d) stipri valstybė¹. Šiuos bruožus turintys politiniai judėjimai, pagal jį, gali būti priskiriami šiuolaikinei kraštutinei dešinei.

Jungtinėse Amerikos Valstijose žymiai dažniau vartojamas terminas „**radikali dešinė**“. Tačiau jis taip pat naudojamas apibūdinti savo prigimtimi demokratiškus judėjimus, kaip,

1. Eatwell R. The new extreme right challenge // Western Democracies and the New Extreme Right Challenge. – London, New York: Routledge, 2004. P.8.

pavyzdžiui, septintajame dešimtmetyje Jungtinėse Amerikos Valstijose ir Didžiojoje Britanijoje išpopuliarėjusį „neokonservatizmą“, kuris pasisakė už laisvą ekonominę rinką ir biurokratinio aparato mažinimą ir turėjo tamprų ryšį su tokiais politikais kaip Margaret Thatcher². Taigi terminas „radikali dešinė“ nebūtinai visada siejamas su ekstremaliais dešiniais politiniais judėjimais. Atsiranda problema, kai šis terminas vartojamas kalbant apie iš esmės skirtingas grupes, apie tas, kurios pasisako už demokratiją, ir apie šių dienų ekstremistus. Todėl šiam terminui, apibūdinant kraštutinę dešinę, Europoje vis rečiau teikiama pirmenybė.

Įdomi situacija yra susidariusi Vokietijoje, kur terminu „radikali dešinė“ apibūdinami politiniai judėjimai, kurie yra tarsi pusiaukelėje tarp demokratijos ir kraštutinės dešinės. Tai judėjimai, kurie ne visiškai prieštarauja liberalioms demokratinėms idėjoms, nors gali palaikyti radikalius pokyčius, pritarti dažniems referendumų rengimams ar didesnių galių prezidentui suteikimui³. Ribas tarp šių politinių judėjimų labai sunku nustatyti.

Dar vienas terminas, vartojamas apibrėžti kraštutinę dešinę, tai „populizmas“. Tarp akademinų sluoksnių jis gana populiarus. Žinomiausi šio termino propaguotojai yra Johns Hopkins Universiteto profesorius Hans-Georg Betz ir Socialinių mokslų profesorius Stefan Immerfall. Jie kaip pagrindinius kraštutinės dešinės bruožus įvardija programinį radikalizmą ir populizmu paremtą patrauklumą⁴. Tuo remdamiesi jie teigia, kad „populizmas“ arba „neopopulizmas“ - kraštutinei dešinei labiausiai tinkantys apibūdinimai.

Teikiantys pirmenybę terminui „populizmas“ dažnai kritikuoja terminą „kraštutinė dešinė“. Tai argumentuojama tuo, kad „kraštutinė dešinė“ niekada nėra savęs įvardijusi jokia politinė jėga ir kad tai iš esmės akademinis terminas. Dar labiau paplitęs argumentas, kad didžioji dalis vadinamųjų dešiniojo sparno ekstremistų, nėra jau tokie ekstremalūs, tai yra - kraštutiniai. Pavyzdžiu galėtų būti Skandinavijos šalių Pažangos partijos, kurios neturi jokių istorinių sąsajų su fašistinėmis tradicijomis.

Tačiau ir pats terminas „populizmas“ dažnai kritikuojamas, kadangi populizmas yra paplitęs nebūtinai tik tarp kraštutinės dešinės politinių jėgų. Pastaruoju metu šis terminas labiau vartojamas kalbant apie neideologines partijas ar politikus, kurie skelbia tai, ką potencialūs rinkėjai nori girdėti.

2. Eatwell R. The new extreme right challenge // Western Democracies and the New Extreme Right Challenge. – London, New York: Routledge, 2004. P.8.

3. Hainsworth P. The Extreme Right// The Politics of the Extreme Right. – London, New York: Pinter, 2000. P.8.

4. Ten pat, P.6.

Dažnai visi anksčiau aptarti pagrindiniai terminai vartojami pridedant epitetą „naujasis“. Tuo tarsi pabrėžiamas aptariamo politinio judėjimo šiuolaikiškumas, kaip, pavyzdžiui „naujasis populizmas“, „naujoji dešinė“, „naujoji postindustrinė kraštutinė dešinė“, „naujoji radikali dešinė“.

Ne taip retai šiuolaikiniai kraštutinės dešinės politiniai judėjimai vis dar yra pavadinami „fašizmu“ ar „naujuoju fašizmu“. Aptarti šio termino vartojimą bei tarpukario fašizmo ir dabartinės kraštutinės dešinės esminius skirtumus norėtusi plačiau. Tai padarysime šiek tiek vėliau poskyryje 1.3.

1. 2. KRAŠTUTINIŲ DEŠINIŲJŲ POLITINIŲ JUDĖJIMŲ PRIGIMTIES TEORIJS.

Yra daugybė judėjimų, kurie daugiau ar mažiau telpa į tuos pačius rėmus ir gali būti apibūdinami tais pačiais pavadinimais kaip, tarkim – komunistai, žalieji, konservatoriai ar socialistai. Kraštutinių dešiniųjų politinių judėjimų prigimtis yra tokia įvairi, kad iškyla problema įtalpinti juos į tam tikrą šabloną. Tai atspindi ir jau anksčiau aptarta terminologijos įvairovė. Kai kurios partijos, kurias galima būtų priskirti kraštutinei dešinei, netgi priešinasi tokiam jų apibūdinimui. Dažnai jos save laiko ne kairiosiomis ar dešiniomis jėgomis, o užimančiomis „trečiojo kelio“ poziciją. Tolesnė šių partijų klasifikacijos problema kyla iš to, kad daugelis partijų, ypačingai tos, kurių ideologinės nuostatos nelabai nutolusios nuo fašistinių, turi daugybę priešasčių nuslėpti savo tikrąją kilmę. Todėl dažnai susiduriama su tuo, kad kraštutinės dešinės partijos viena deklaruoja viešumoje ir visai kitos nuostatos vyrauja partijų viduje. Pastebėtina ir tai, kad partijų programos gali radikaliai keistis taktiniais sumetimais ar pasikeitus tam tikroms aplinkybėms.

Nors paskutiniiais metais kraštutinės dešinės jėgos susilaukia vis daugiau akademinės visuomenės dėmesio, pirmas dalykas, kuris krenta į akis analizuojant esamą literatūrą šiuo klausimu, yra kraštutinės dešinės politinių jėgų, kaip vienalyčio judėjimo, tyrimų stygius. Daugumoje mokslinių darbų šia tema susiduriama su šių jėgų bendro traktavimo nebuvimu. Kad kraštutinės dešinės, kaip vienalyčio judėjimo, apibrėžimas yra didelė problema, galima suprasti iš žinomo dešiniojo sparno radikalių judėjimų tyrinėtojo, Antverpeno Universiteto politinių mokslų dėstytojo Cas Mudde straipsnio „Populizmo dvasia“. Vienas jo skirsnių, kuriame analizuojama ši problema, pavadintas tiesiog – „Bandymas apibrėžti

neapibrėžiamą⁵.

Kai kurie mokslininkai kraštutinės dešinės politinius judėjimus apibūdina kaip opoziciją demokratijai, kiti kaip judėjimus, turinčius rasistines ar ultranacionalistines nuostatas. Daugelis studijų koncentruojamos į tam tikros vienos partijos ar grupės tyrimą.

Kraštutiniais dešiniuosiais dažnai yra įvardijamos ir nacionalpopulistų partijos, ir regionalistiniai nacionalistai ar nacionalistai, pritariantys autoritarinėms valdymo formoms, o, kalbant dar plačiau, ir įvairios radikalios aršiai nusiteikusios grupuotės, tokios kaip skinheadai, kurių ideologijoje aiškiai atsispindi fašizmo palikimas ir kurios linkusios į prievartą ir tiesiogines provokacijas prieš pilietinę visuomenę. Kraštutinės dešinės prigimties komplikuotumą ir šios politinės grupės kaip vienalyčio judėjimo traktavimo nebuvimą galima būtų paaikškinti egzistuojančia didele radikalių dešinės pakraipos partijų ir grupių įvairove skirtingose valstybėse.

Toks platus partijų spektras sukelia problemų identifikuojant, kuri partija ar grupė mažiau ar daugiau atstovauja kraštutinės dešinės politinei šeimai. Visa tai veda prie kategorizavimo sunkumų, kurie, pagal žinomą fašizmo ir šiuolaikinės kraštutinės dešinės tyrinėtoją, moderniosios istorijos profesorių Roger Griffin ir atsiranda būtent dėl kraštutinės dešinės „organizacinės painiavos ir ideologinio nevienalytiškumo“⁶.

Dar vienas keblumas apibūdinant šiuolaikinę kraštutinę dešinę kyla iš to, kad kai kuriais atvejais darosi sunku atskirti vadinamąją demokratinę ir nedemokratinę dešinę. Pagrindinės kraštutinės dešinės akcentuojamos problemos dažnai yra perimamos ir tradicinių partijų. Šios problemos ir galimi jų sprendimo būdai tapo vyraujančiomis temomis net ir tarp kai kurių kairiųjų politinių partijų. Tradicinė, demokratinė dešinė šioms problemoms spręsti skiria daug dėmesio, tačiau reiktų pastebėti, kad sąsajų tarp šių problemų įrodinėjimas lieka grynai ekstremistinis bruožas⁷. Tik kraštutinės dešinės atstovai kaip, pavyzdžiui, Jean Marie Le Pen, Filipp Dewinter, Jörg Haider, užsispyrę sieja migraciją su nusikalstamumu ir bedarbyste ar kalba apie musulmonus apskritai kaip apie teroristus. Tačiau galima aiškiai matyti, kad skirtumas tarp „švelnios“ ir „kietos“ dešinėsios nebėra toks aiškus kaip anksčiau.

Nepaisant visų sunkumų apibrėžiant kraštutinę dešinę galima nustatyti tam tikrus pagrindus, kuriais remiantis reiktų analizuoti kraštutinės dešinės politinius judėjimus. Remiantis šiuo

5. Mudde C. *The Populist Zeitgeist // Government and Opposition*. – Oxford, Malden: Blackwell Publishing, 2004. P.542.

6. Griffin R. *The Nature of Fascism*. – London, New York: Routledge, 1993. P.170.

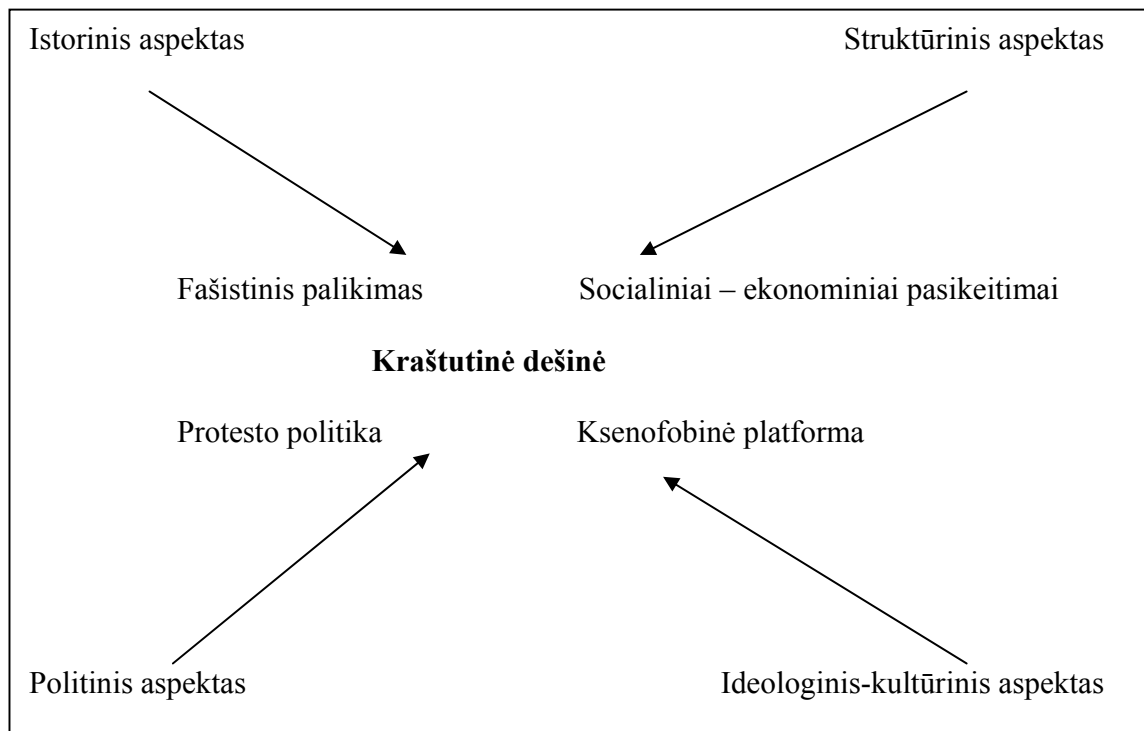
7. Jamin J. *The Extreme Right in Europe // The Public Eye*. 2005, Vol.19, Nr.1. P.5.

klausimu esama literatūra galima išskirti keturias pagrindines tezes, dominuojančias dabartinėje literatūroje. Jomis galima būtų paaiškinti kraštutinės dešinės politinių judėjimų prigimtį, iškilimą ir lankstumą šiais laikais. Šios tezės yra:

- **Istorinė:** kraštutinė dešinė kaip fašizmo atgimimas.
- **Struktūrinė:** kraštutinė dešinė kaip postindustrinių pasikeitimų išdava.
- **Politinė:** kraštutinė dešinė kaip protesto politika.
- **Ideologinė:** kraštutinė dešinė kaip ksenofobijos išraiška.

Aiškesnei nuomonei apie šiuolaikinę kraštutinę dešinę susidaryti pasinaudosime Oksfordo Universiteto Europos Studijų Centro Pietų ir Rytų Europos programų direktoriaus Othon Anastasakis sudarytu modeliu.

Diagrama Nr. 1. Šiuolaikinės kraštutinės dešinės aspektų charakteristika.

(Diagrama Nr. 1. sudaryta remiantis O. Anastasakis 2000)

Trumpai apibūdinsime šias tezes:

Istorinė. Šiuolaikinės kraštutinės dešinės istorinės sąsajos su fašizmu. Akivaizdu, kad šiuolaikiniai kraštutinės dešinės judėjimai daugiau yra šių laikų padarinys, pasireiškęs naujai

sukurtomis partijomis ir judėjimais, kurie remiasi modernioje visuomenėje kylančiomis problemomis.

Socialinė – ekonominė. Ekonominis nuosmukis, bedarbystė ir nesaugumo jausmas daugiakultūrinėje visuomenėje gali veikti kaip katalizatorius, galintis nukreipti ekstremizmo link. Tačiau tiesioginio ryšio tarp visų aukščiau išvardintų blogybių ir kraštutinės dešinės nėra.

Politinė. Kraštutines jėgas stiprina nepasitikėjimas esančia politine situacija, tačiau kraštutinė dešinė plėtojasi tame pačiame demokratinės partinės politikos kontekste, kurios taisyklių ji privalo laikytis, jei nenori likti periferijoje.

Ideologinė. Tikėjimas, kad Europa yra visa ko branduolys. Kraštutinė dešinė yra ksenofobiška ir kartu nevienalytė, nepastovi, specifinė atskirose valstybėse.

Struktūrinius, politinius ir ideologinius pagrindus, ant kurių susiformavo šiuolaikinė kraštutinė dešinė, plačiau apžvelgsime kituose skyriuose, bandydami išsiaiškinti šio reiškimo populiarumo priežastis ir kraštutinės dešinės partijų pasiekimus demokratiniuose rinkimuose.

Šio skyriaus pabaigoje reikėtų pastebėti, kad beveik visos kraštutinės dešinės studijos išskirtinai remiasi Vakarų Europos patirtimi. Tačiau komunistinio režimo žlugimas, be visų kitų gerai žinomų radikalių pokyčių Rytų Europoje, taip pat sudarė sąlygas ekstremistų, netolerantiškų ultranacionalistinių jėgų populiarėjimui. Kalbant apie Rytų Europą anksčiau išvardintos tezės netinka,

Anksčiau minėtas O. Anastasakis įvardija tokius pagrindinius skirtumus tarp Vakarų ir Rytų Europos, kurie darė įtaką kraštutinių dešiniųjų judėjimų raidai.

Lentelė Nr. 1. Palyginimas: Vakarų ir Rytų Europa.

Charakterizuojantys aspektai	Vakarų Europa	Rytų Europa
Istorinis palikimas	Tarpukario fašizmas ir pokarinė demokratinė sistema.	Dvigubas autoritarinis palikimas. Tarpukario fašizmas ir pokario komunizmas.
Socialinė – ekonominė terpė	Postindustrinis kapitalizmas ir daugiakultūrinė visuomenė.	Importinis kapitalizmas ir daugiaetninė visuomenė.
Politinis kontekstas	Įsitvirtinusi demokratija; nepasitenkinimas valstybės aparatu.	Pereinamoji demokratija; nepasitenkinimas demokrati- ne politika.

Ideologinis - kultūrinis	Antiimigracinių nuotaikų su šiokiomis tokiomis liberaliomis tendencijomis dominavimas.	Priešprieša tautinėms mažumoms, autoritarinės tendencijos; Stiprus pasipriešinimas užsienio kišimuisi.
--------------------------	--	--

(Lentelė Nr. 1 sudaryta remiantis O. Anastasakis 2000)

Kaip matyti, Rytų Europoje kraštutinės dešinės politiniai judėjimai formavosi visai kitomis aplinkybėmis. Išsamių jų tyrimų yra dar labai mažai. Norint įsigilinti į Rytų Europos kraštutinės dešinės specifiką reiktų atskiros studijos. Tačiau galima teigti, kad formavęsi visai kitomis aplinkybėmis, susidurdami su kitokiomis problemomis, savo esme Vakarų ir Rytų Europos kraštutiniai dešinieji yra panašūs.

Toliau plačiau apžvelgsime istorinę kraštutinės dešinės prigimtį. Aptarsime fašizmo ir šiuolaikinės kraštutinės dešinės politinių judėjimų sąsajas, esminius jų skirtumus ir panašumus.

1. 3. FAŠIZMO IR ŠIUOLAIKINĖS KRAŠTUTINĖS DEŠINĖS ESMINIAI SKIRTUMAI IR PANAŠUMAI.

Fašizmo epitetas paplitęs tarp kairiųjų pažiūrų mokslininkų ir žurnalistų, kurie juo apibūdina ir tokias partijas, kaip „Nacionalinis Frontas“ (pranc. – Front National) Prancūzijoje ar „Austrijos Laisvės Partija“ (austr. – Freiheitliche Partei Österreichs) Austrijoje su jų lyderiais Jean Marie Le Pen ir Jörg Haider priešakyje, ir atvirai rasistines ypatingai radikalias gruputes kaip, pavyzdžiui, jau anksčiau minėti skinheadai. Fašizmo terminas taip pat labai populiarus žiniasklaidoje, kurioje kiekvienas ekstremistinis prievartos aktas ar kraštutinės dešinės partijų sėkmė demokratinuose rinkimuose įvardijami ne tik kaip rimta grėsmė demokratijai, bet ir kaip tam tikros formos fašizmo atgimimas. Tačiau vis dėlto dauguma politologų terminą „fašizmas“ vartoja apibūdinti nelankstų tarpukario modelį bei šių laikų gruputes, kurių ideologinės paralelės su tarpukario fašizmu yra visiškai aiškios - kurios atvirai propaguoja prievartą, vartoja fašistinę simboliką.

Lyginant fašizmą su šiuolaikiniais kraštutiniais dešiniuosiais judėjimais ir analizuojant pagrindines jų savybes, sunku nepastebėti skirtumo. Politikos mokslų daktaras, fašizmo tyrinėtojas Lawrence Britt išskiria tokius pagrindinius fašizmo bruožus:

- Stiprus nacionalizmas.
- Panieka žmogaus teisėms.

- Priešų identifikacija kaip vienijantis motyvas.
- Karinė galia.
- Didelė moterų diskriminacija.
- Žiniasklaidos kontroliavimas.
- Nacionalinio saugumo ypatingas akcentavimas.
- Religijos ir vyriausybės glaudus ryšys.
- Korporacija su verslu.
- Intelektualų ir menininkų niekinimas.
- Bausmės už nusikaltimą neišvengiamumas.
- Artimų bičiulių ratas ir korupcija.
- Nesąžiningi rinkimai⁸.

Kai kurie iš šių bruožų būdingi ir šių dienų kraštutinės dešinės politiniams judėjimams. Galima teigti, kad daugumos šiuolaikinės kraštutinės dešinės politinių judėjimų istorinės šaknys glūdi tarpukario fašizme. Tiesiog šiais laikais fašistiniai bruožai pateikiami daug rafinuotesne forma, prisitaikant prie dabartinės situacijos, demokratinės valdymo formos, nešokiruojant šiuolaikinės visuomenės.

Vienos Universiteto Politinių mokslų instituto docentė Brigitte Bailer ir Vienos Universiteto istorijos profesorius Wolfgang Neugebauer, analizuodami „Austrijos Laisvės Partijos“ ir jos lyderio Jörg Haider populiarumą, nurodo bruožus, kurie būdingi šiai partijai ir galėtų tarnauti modeliu kitoms, mažiau sėkmės sulaukusioms, to paties pobūdžio partijoms:

- Etnocentrizmas, nacionalizmas ir šovinizmas.
- Šmeižto ir agitacinės kampanijos su stipria rasistine potekste prieš kitataučius darbininkus, imigrantus, pabėgėlius, ypač iš pietryčių Europos, Azijos ir Afrikos.
- Europos Bendrijos, Mastrichto Sutarties ir Euro, kaip bendros valiutos, nepripažinimas.
- Įstatymo ir tvarkos šūkis, dramatinė kriminalinė situacija, siekiant išprovokuoti baimę ir neigiamas emocijas.
- Nuolatinis parlamentinės partijų sistemos bei atstovaujamosios demokratijos menkinimas, autoritarinės tendencijos ir priešiškus politikams, reiškiantiems pliuralistines idėjas.

8. Britt L. Facism Anyone // http://www.peacecouncil.net/pnl/03/721/721_fascism.htm; prisijungimo laikas: 2005.10.23.

- Agresyvos ir įžeidžiančios manieros konfrontuojant su politiniais oponentais ar priešais.
- Socialinė demagogija, skatinanti valdžioje esamų politikų nepopuliarumą, naudojimasis visuomenės baimėmis dėl esamo ir būsimo ekonominio klimato.
- Charizmatinis lyderis, lyderio kultas, propaguojama „tvirtos rankos“ valdymo forma.
- Pasaulio piešimas tik juodomis ir baltomis spalvomis, neapykantos skleidimas, neapykantos objektų nurodymas.
- Šou elementai, ypatingai per pasirodymus televizijoje ir apeliavimas į žemiausius masių instinktus⁹.

Šiuolaikinė ekstremali dešinė tam tikrais atvejais ieško įkvėpimo tarpukario fašizmo šūkiuose. Neabejotinai tam tikrų idėjų ir simbolių vartojimas, primenantis tarpukarį, sukuria sąsają tarp fašizmo ir dabartinės kraštutinės dešinės. Būtų nerealu manyti, kad negatyvus fašizmo palikimas Europoje gali taip lengvai išnykti, tačiau pervertinti fašizmo įtakos šiuolaikinei kraštutinei dešinei taip pat nereikėtų. Atkaklus kraštutinės dešinės lyginimas su fašizmu gali suklaidinti. Šiuolaikinės kraštutinės dešinės judėjimai remiasi radikaliai skirtingomis socialinėmis-ekonominėmis, politinėmis, kultūrinėmis ir tarptautinėmis aplinkybėmis. Būtent šių aplinkybių pasikeitimai daro įtaką kraštutinių dešiniųjų iškilimui šiais laikais. Naujieji judėjimai akivaizdžiai remiasi visai kita ideologija ir akcentuoja kitas politines problemas, nors patys tikslo siekimo principai lieka gana panašūs – propaganda, žmonių kiršinimas, populistiniai šūkiai, spalvų sutirštinimas siekiant įbauginti, politinės retorikos griežtumas ir t.t.

R.Eatwell mano, kad pagrindinės priežastys, dėl kurių kraštutinių dešiniųjų judėjimai išpopuliarėjo šiuolaikinėje visuomenėje yra: a) imigracija, b) nepasitenkinimas esančių valdžioje vykdoma politika, c) socialinis (moralinis) nuopuolis, d) reakcija į „naująją“ politiką, gamtos apsaugą, feminizmą ir t.t., e) ekonominis suinteresuotumas (modernizacijos proceso nuostoliai)¹⁰. Kartu, visos šios priežastys nušviečia pagrindinius pasikeitimus, iškėlusius naujas problemas Europos visuomenėse per pastaruosius dešimtmečius. Šie pasikeitimai kerta pamatus partijų politikai, kuri anksčiau rėmėsi stipria klasine visuomene ar įvairiomis religijomis, ir suteikia progos pasireikšti populistinėms jėgoms.

9. Bailer B., Neugebauer W. The FPÖ of Jörg Haider – Populist or Extreme Right – Winger? // Contemporary Austrian Studies, 1998.Vol. 6, P.172.

10. Eatwell R. Charisma and the Revival of the European Extreme Right // <http://staff.bath.ac.uk/mlsre/CharismaRydgren.htm>; prisijungimo laikas 2005.11.17.

Taigi, galima neabejojant teigti, kad ir turėdami nemažai bendro, fašizmas ir šiuolaikinės kraštutinės dešinės politiniai judėjimai negali būti statomi į vieną gretą.

Piero Ignazi, Bolonijos universiteto lyginamosios politikos profesorius, šiuolaikinius kraštutinės dešinės politinius judėjimus, priklausomai nuo to, ar jie turi sąsajų su fašizmu, skirsto į dvi grupes. Tradicinės kraštutinės dešinės partijos, anot jo, tarsi nostalgijos praėjusiems laikams sargai. Jie tarsi konfliktų, iškilusių vystantis industrinei visuomenei, paveldėtojai. Fašistinės partijos, P. Ignazi manymu, yra industrinės revoliucijos pasekmė¹¹. Visai kita situacija yra kraštutinių dešiniųjų partijose, susikūrusiose devintajame dešimtmetyje. Vietoj pastangų atkurti fašistinį režimą jų tikslu tapo patenkinti postindustrinės visuomenės keliamus naujus poreikius ir reikalavimus, kurių nesugeba patenkinti tradicinės partijos. Šie poreikiai ir reikalavimai yra susiję su natūralios bendruomenės gynimu nacionaliniu ir subnacionaliniu lygiu, su atsaku identiteto krizei, sukeltai skaldymosi socialiniame lygmenyje, globalizacijos ekonominiame lygmenyje ir supra-nacionalizmo politiniame lygmenyje. Suprantama, kad reikalavimas daugiau teisių ir tvarkos, „charizmatinio“ lyderio paieška, saugumo ir harmonijos poreikis, sunkumai dėl sudėtingo valdymo aparato ir procedūrų skatina norą turėti patikimą vedlį visuomenėje, kurioje asmeniniai laimėjimai ir individualizmas nutraukė tradicinius visuomeninius ryšius. Tokia terpė puikiai tinka kraštutinės dešinės politiniams judėjimams suvešėti.

Nė viena iš naujųjų kraštutinės dešinės partijų, skirtingai nei tradicinės fašistinės partijos, nekalba apie „naują tvarką“, o greičiau apie tam tikrą mišinį modernizacijos ir tradicinių vertybių, laisvosios verslininkystės ir socialinės apsaugos (garantuotos išskirtinai vietiniams gyventojams). Taigi šią antrąją kraštutinių dešiniųjų grupę galima būtų apibūdinti kaip post-materializmo pasekmę ir įvardinti – „postmaterialistine kraštutine dešine“¹².

Visų šalių sąmoningi piliečiai tikisi politinio stabilumo socialinio - ekonominio klestėjimo, ir fašizmas šiuolaikiniame pasaulyje kaip galimas būdas šiems tikslams pasiekti sunkiai įsivaizduojamas.

11. Ignazi P. *Extreme Right Parties in Western Europe* – New York: Oxford University Press, 2003. P.34.

12. Ten pat. P.34.

2. KRAŠTUTINĖS DEŠINĖS PARTIJOS EUROPOS SĄJUNGOS ŠALIŲ DEMOKRATINĖSE VALDYMO SISTEMOSE

2. 1. DIDŽIAUSI KRAŠTUTINĖS DEŠINĖS PARTIJŲ LAIMĖJIMAI DEMOKRATINIUOSE RINKIMUOSE

Per paskutiniuosius du dvidešimtojo amžiaus dešimtmečius ir per pirmuosius šio amžiaus metus daugelis parlamentinių rinkimų įvairiose Europos valstybėse parodė, kad kraštutinės dešinės politiniai judėjimai susilaukia vis daugiau dėmesio. Per šį laiką kraštutinės dešinės partijos išaugo ir išsikovojo savo vietą demokratinėse valdymo sistemose. Per keletą pastarųjų metų keliose Europos Sąjungos šalyse kraštutinės dešinės partijų nariai įėjo į nacionalinių vyriausybių sudėtį. Taip atsitiko Italijoje, Austrijoje, Danijoje, Nyderlanduose. Tai rodo, kad kraštutinė dešinė tapo rimta politinių reikalų sprendimų dalyve, į kurios nuomonę turi atsižvelgti net galias tradicijas turinčios partijos.

Tačiau kraštutinės dešinės nereikėtų pervertinti, nes iš tiesų šios pakraipos partijos nėra vienodai reikšmingos visose Europos Sąjungos šalyse. Per paskutinius dešimtmečius kraštutinės dešinės partijos išsikovojo didesnę ir gana stabilų elektorato palaikymą tik Austrijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Belgijoje ir Danijoje. Nagrinėjant kraštutinės dešinės sparno partijų pasiekimus šiose šalyse vykusiose rinkimuose, aiškiai matyti, kad nuo 1980 m. iki 1999 m. kraštutinės dešinės palaikymas nuolat augo.

Lentelė Nr. 2. Rinkiminės kraštutinės dešinės partijų tendencijos labiausiai jas palaikančiose šalyse 1980 – 1999 m.

Šalis	1980 – 1989 m.	1990 – 1999 m.	1980 – 1999 m.	Skirtumas (1980 – 89 m. ir 1990 – 99 m.)
Ausrtija	7.36 %	21,79 %	17.10 %	+ 14.61
Belgija	2.76 %	9.73 %	6.40 %	+ 6.97
Danija	6.57 %	7.53 %	6.98 %	+ 0.96
Prancūzija	6.53 %	13.60 %	9.36 %	+7,07
Italija*	6.53 %	11.50 %	9.46 %	+ 5.15

*Neįskaičiuota „Šiaurės Lyga“ (Lega Nord). Jei įskaičiuotume „Šiaurės Lygą“, vidutinis procentas Italijoje 1990 – 1999 m. būtų 20,90 %.

(Lentelė Nr. 2 sudaryta remiantis P. Ignazi 2003)

Austrijoje kraštutinės dešinės populiarumo augimas matomas aiškiausiai. Šioje šalyje „Austrijos Laisvės Partija“ (austr. – Freiheitliche Partei Österreichs), vadovaujama charizmatinio lyderio Jörg Haider sugebėjo pasiekti stebinančių rezultatų, sukėlusių didžiulį atgarsį tarptautiniu mastu. Nuo 1986 m. „Austrijos Laisvės Partijos“ populiarumas per kiekvieni rinkimus ženkliai augo. Daugelio kraštutinės dešinės tyrinėtojų nuomone, J. Haider įtakos augimas partijos viduje buvo tiesiogiai susijęs su vis gerėjančiais partijos rinkimų rezultatais visuose regioniniuose ir visuotiniuose rinkimuose¹³. Ypatingai didelio palaikymo „Austrijos Laisvės Partija“ susilaukė nuo paskutinio dvidešimtojo amžiaus dešimtmečio vidurio iki jo pabaigos. Ji tapo lygiaverte tradiciškai didelį palaikymą turinčių demokratinių partijų konkurente. 1999 metais surinkusi net 26,9 % rinkėjų balsų, ji nežymiai aplenkė krikščionis demokratų, ilgą laiką buvusius viena iš dviejų didžiausių elektorato paramą turinčių partijų Austrijoje. Toks kraštutinės dešinės populiarumas sukėlė paniką tarp „Austrijos Laisvės Partijos“ oponentų. Jų nuomone, J. Haiderio atsidavimas demokratiniais principams yra labai neaiškus, ir tai turėtų kelti demokratinės visuomenės susirūpinimą. Nė vienas asmuo nuo 1945 m. nesukėlė tokio lygio būgštavimų dėl Austrijos demokratijos saugumo¹⁴. Nuogaštavimai dėl vis didėjančio radikalaus dešiniojo sparno populiarumo ypač sustiprėjo po to, kai 2000 m. „Austrijos Laisvės Partija“ tapo lygiaverte krikščionių demokratų partnere koalicinėje vyriausybėje. Dėl didžiulio spaudimo šalies ir tarptautiniu mastu J. Haider į koalicinės vyriausybės sudėtį neįėjo, o po kelių mėnesių atsistatydino iš partijos primininko pareigų¹⁵. Neginčijamo partijos vedlio atsistatydinimas iš oficialaus lyderio pareigų bei partijos dalyvavimas valstybės valdyme neišėjo jai į naudą. „Austrijos Laisvės Partijos“ reitingai pradėjo smukti. 2004 m. rinkimuose į Europos Parlamentą ji tesugebėjo gauti 6.3 % balsų ir laimėti tik vieną vietą¹⁶.

Prancūzijoje 1972 m. buvo įkurta kraštutinės dešinės pakraipos „Nacionalinio Fronto“ (pranc. – Front National) partija vadovaujama Jean Marie Le Pen. 1984 m. rinkimuose į Europos parlamentą ši partija surinko 11,08 % balsų ir pasiekė persilaužimą. Nuo to laiko iki šių dienų ji išlaikė gana stabilią visuomenės paramą. 1998 m. rinkimų į šalies parlamentą pirmame etape už

13. Ignazi P. *Extreme Right Parties in Western Europe* – New York: Oxford University Press, 2003. P.113.

14. Morrow D. Jörg Haider and the new FPÖ: beyond the democratic pale? / *The Politics of the Extreme Right* – London, New York: Pinter, 2000. P.33.

15. Ignazi P. *Extreme Right Parties in Western Europe* – New York: Oxford University Press, 2003. P.222.

16. European - Election Results June 2004 // www.united.non-profit.nl/pages/elect04.htm; prisijungimo laikas 2005.11.06.

„Nacionalinį Frontą“ balsavo net 15.23 % rinkėjų¹⁷, o bendras palaikymas nuo 1990 iki 1999 m. buvo net 13,60 %. Sujungusi aistringą nacionalizmą, priešpriešą imigracijai ir populistinį priešišką politiniam elitui „Nacionalinio Fronto“ partija sulaukė išpūdingo pasisekimo ir tapo modeliu daugeliui kraštutinės dešinės pakraipos partijų įvairiose šalyse. Tačiau 1999 m. įvykęs partijos skilimas, kai Bruno Megret, antras žmogus partijoje po J. M. Le Pen, išėjo iš „Nacionalinio Fronto“ ir įkūrė savo partiją - „Respublikonų Nacionalinį Judėjimą“ (pranc. - Mouvement National Republicain), sukėlė sąmyšį tarp kraštutinės dešinės rėmėjų. Dėl didžiausios radikalios dešinės pakraipos partijos skilimo 1999 metais vykusiuose rinkimuose į Europos Parlamentą Prancūzijos kraštutinės dešinės jėgos gavo mažiausiai balsų nuo pat 1984 m. „Nacionalinis Frontas“ atsigavo 2002 metais, kai J. M. Le Pen per Prancūzijos prezidento rinkimų pirmąjį turą surinko net 16.9 % rinkėjų balsų (B. Megret tik 2.3 %) ir pateko į antrąjį¹⁸. Ši neįtikėtina sėkmė visuomenei sukėlė emocinį šoką. Kad užkirstų J. M. Le Pen kelią į prezidento postą, susivienijo įvairių pakraipų politinės jėgos, prasidėjo masinės demonstracijos visoje Prancūzijoje. Dėl to, J. M. Le Pen antrame prezidento rinkimų ture surinko tik 17.8 % balsų, tai reiškia, nesugebėjo gauti net B. Megret rinkėjų balsų. Tais pačiais metais vykusiuose nacionaliniuose rinkimuose „Nacionalinis Frontas“ surinko 11,1 % balsų. Lyginant su prezidento rinkimais partija prarado apie du milijonus rinkėjų¹⁹. Tai, be abejo, buvo per prezidento rinkimus vykusios didžiulės kampanijos prieš kraštutinę dešinę pasekmė. „Nacionalinis Frontas“ negavo nė vienos vietos parlamente. 2004 metų rinkimuose į Europos Parlamentą partija laimėjo 7 vietas, tai yra dviem vietomis daugiau nei per 1999 m. rinkimus. Pastaruoju metu galima išvelgti vėl didėjantį kraštutinės dešinės populiarumą Prancūzijoje, tačiau nuspėti, kokia kraštutinės dešinės ateitis bus iš politikos pasitraukus charizmatiniam radikalių dešiniųjų lyderiui J. M. Le Pen, sunku.

Italijoje kraštutinės dešinės politinio judėjimo pradžia reikėtų laikyti 1946 metus, kai buvo įkurtas fašistinio pobūdžio „Italijos Visuomeninis Judėjimas“ (ital. - Movimento Sociale Italiano). Tačiau ši partija didesnio populiarumo tarp rinkėjų susilaukė tik 1994 m, kai „Italijos Visuomeninis Judėjimas“ jau buvo persiformavęs į post-industrinę kraštutinės dešinės partiją. Tais pačiais metais „Italijos Visuomeninis Judėjimas“ pakeitė savo pavadinimą į „Nacionalinį

17. Ignazi P. Extreme Right Parties in Western Europe – New York: Oxford University Press, 2003. P.94.

18. Ten pat. P.220.

19. Ten pat. P.221.

Aljansą“ (ital. - Alleanza Nazionale), tuo tarsi atsisakydamas fašistinį atspalvį turinčios praeities. Vedamas Gianfranco Fini, „Nacionalinis Aljansas“ 1994 metais surinko 14 % rinkėjų balsų ir į naująją centro – dešinės koalicinę vyriausybę, vadovaujamą Silvio Berlusconi, įėjo net penki šios partijos nariai. Pažymėtina tai, kad „Nacionalinio Aljanso“ narių įėjimas į vyriausybę nesukėlė triukšmingo pasipriešinimo, kaip J. Haider partijos patekimas į Austrijos vyriausybę²⁰.

Pastaruoju metu vis labiau matomas „Nacionalinio Aljanso“ nusigrėžimas ne tik nuo neofašistinių tradicijų, bet ir iš viso nuo dešiniojo ekstremizmo. 1999 m. atsisakymas sudaryti bendrą grupę su „Austrijos Laisvės Partija“ Europos Parlamente, menkas bendradarbiavimas su Prancūzijos ir kitų šalių kraštutinės dešinės partijomis, liberalių demokratinių idėjų deklaravimas, rasizmo atsisakymas aiškiai rodo, kad partija tolsta nuo pagrindinių kraštutinės dešinės principų²¹.

Kai kurie politologai kraštutinei dešinei priskiria 1991 m. įkurtą „Šiaurės Lygos“ (ital. - Lega Nord) partiją, kuri Italijos šiaurėje turi gana nemažą elektoratą. P. Ignazi nuomone, iki šio amžiaus pradžios ši partija buvo labiau ant kraštutinės dešinės partijų šeimos ribos nei viena iš jos narių. Anksčiau ją buvo tiksliau vadinti populistine nei kraštutinės dešinės sparno partija²², tačiau paskutiniu metu aiškiai galima išvelgti tendenciją, kad „Šiaurės Lyga“ vis labiau krypsta dešiniojo ekstremizmo link. Ši partija vis dažniau pasisako prieš imigraciją, Europos Sąjungą, vis dažniau užima antiliberalią poziciją politiniuose debatuose, partijos ideologijoje ryškios separatistinės idėjos, todėl dabartiniu momentu šią partiją taip pat reikėtų priskirti kraštutinei dešinei²³. Be „Nacionalinio Aljanso“ ir „Šiaurės Lygos“, Italijoje yra keletas mažesnių kraštutinės dešinės sparno politinių judėjimų, bet didesnio vaidmens šiuo metu jie nevaidina.

Belgija lingvistiškai susiskaidžiusi į tris dalis. Šalies šiaurėje gyvena flamai, šnekantys flamų kalba, pietuose valonai, kalbantys prancūzų kalbos dialektu, trečia dalis yra lingvistiškai mišri šalies sostinė – Briuselis. Belgijoje ryškiausia kraštutinės dešinės partija yra 1979 m. susikūręs separatistinio pobūdžio „Flamų Blokas“ (Vlaams Blok), kurio elektorato didžiausioji dalis yra flamiškoje šalies dalyje. Ypatingai stipriai jis palaikomas Antverpene – didžiausiame flamiškos dalies mieste. 1994 m. Antverpene per municipalinius rinkimus „Flamų Blokas“

20. Eatwell R. The Rebirth of the “Extreme Right” in Western Europe? // Parliamentary Affairs. 2000, Vol.53, Nr.3. P.408.

21. Ignazi P. Extreme Right Parties in Western Europe – New York: Oxford University Press, 2003. P.52.

22. Ten pat. P.61.

23. Ten pat. P.223.

surinko net 28 % balsų ir tapo didžiausia partija mieste²⁴. Marc Swyngedouw teigia, kad mažiausiai ketvirtadalis Antverpeno gyventojų atidavė savo balsus už atvirai antidemokratinę organizaciją, už partiją, kuri aiškiai nepalaiko Žmogaus Teisių Europos Konvencijos²⁵. „Flamų Bloko“ populiarumas be jokių nuopolių auga ne tik regioniniu, bet ir valstybiniu mastu. 2003 m. visuotiniuose rinkimuose už šią partiją balsavo 11,8 % rinkėjų²⁶, o 2004 m. vykusiuose rinkimuose į Europos Parlamentą už „Flamų Bloką“ savo balsus atidavė net 930 700 balso teisę turinčių flamiškai šnekančių rinkėjų²⁷. Tai beveik ketvirtadalis flamų populiacijos. Toks partijos, kurios ideologija remiasi etnine hierarchija ir etnocentrizmu (šiais laikais labiau paremtu kultūriniais nei genetiniais/biologiniais argumentais) bei komunos principu suformuotos visuomenės siekiu, kurioje nėra vietos individualizmui, populiarumas demokratinę visuomenę verčia labai sunerinti²⁸.

Šiandien „Flamų Blokas“ Belgijoje toks pat stiprus kaip ir tradicinės partijos. Tačiau ji stengiamasi izoliuoti nuo patekimo į valdžią. Nė viena iš pagrindinių Belgijos politinių partijų niekada nebuvo ir nėra sudariusi su „Flamų Bloku“ jokių politinių susitarimų jokių valdymo lygmeniu (nei regioniniu, nei valstybiniu ar supranacionaliniu). Kita vertus toks „Flamų Bloko“ izoliavimas net stiprina radikalaus dešiniojo sparno partiją. Jos niekas neverčia daryti kokių nors kompromisų, ir ji, išlikdama vieninga savo viduje, radikali savo ideologija, kiekvienuose demokratinuose rinkimuose surenka vis daugiau ir daugiau balsų²⁹. Kai kuriems politikams iškyla retorinis klausimas, ar demokratinuose rinkimuose išrinktos partijos izoliavimas atitinka pačios demokratijos principus³⁰. Vis labiau neaišku, ar kiekvienais metais stiprėjantis „Flamų Bloko“ populiarumas neprivers tradicinių demokratinų partijų ateityje atsisakyti izoliavimo politikos, nukreiptos prieš šią kraštutinės dešinės partiją.

24. Swyngedouw M. Belgium: explaining the relationship between Vlaams Blok and city of Antwerp // *The Politics of the Extreme Right* – London, New York: Pinter, 2000. P.127.

25. Ten pat. P.121.

26. European - Election Results June 2004 // www.united.non-profit.nl/pages/elect04.htm; prisijungimo laikas 2005.11.06.

27. Atkinson G. Euro-vote mixed fortunes for the hard right // www.united.non-profit.nl/pages/eurovote.htm; prisijungimo laikas 2005.11.06.

28. Ignazi P. *Extreme Right Parties in Western Europe* – New York: Oxford University Press, 2003. P.133.

29. Mudde C. *Defending democracy and the extreme right* // *Western Democracies and the New Extreme Right Challenge*. – London, New York: Routledge, 2004. P.195.

30. Jamin J. *The Extreme Right in Europe* // *The Public Eye*. 2005, Vol.19, Nr.1. P.4.

Danijoje kraštutinė dešinė taip pat turi galias tradicijas. 1972 m. įžengusi į politinę areną kraštutinei dešinei priskiriama „Pažangos Partija“ (dan. – Fremskridtsparti) visą aštuntąjį dešimtmetį per parlamentinius rinkimus gaudavo daugiau nei 10 % rinkėjų balsų³¹. Pasinaudodama žmonių nepasitenkinimu, aštuntajame dešimtmetyje vykusiū beprecedentiniu mokesčių didinimu, visuomenės susvetimėjimu, bei vis augančiu nepasitikėjimu politiniu elitu, 1973 m. „Pažangos partija“ gavo net 15,9 % balsų³². Per trejus vėlesnius parlamento rinkimus ši partija išliko stabiliausia elektorata turinčia Danijos partija ir įsitvirtino šalies partinėje sistemoje. Devintojo dešimtmečio viduryje „Pažangos Partija“ prarado rinkėjų pasitikėjimą. 1984 m. rinkimuose ji gavo tik 3,6 % balsų³³. Tačiau pasikeitus partijos lyderiams ir vietoje partijos įkūrėjo Mogens Glistrup, kuris buvo įkalintas dėl mokesčių vengimo, partijos vairą perėmus Pia Kjaersgaard padėtis pasitaisė. Iki 1995 m. įvykusio partijos skilimo ji išlaikė stabilų apie 7 % rinkėjų palaikymą. 1995 m. Pia Kjaersgaard išėjo iš partijos ir įkūrė naują - „Danijos Liaudies Partiją“ (dan. – Dansk Folkeparti). Naujo politinio darinio ideologija mažai kuo skyrėsi nuo „Pažangos partijos“. Pagrindiniu skirtumu reiktų įvardinti tai, kad „Danijos Liaudies Partijos“ ryškiausiu akcentu tapo antiimigracinė politika, tuo tarpu „Pažangos Partija“ liko labiau pasisakanti prieš valstybinio reguliavimo politiką³⁴. 1998 m. įvykusiųose visuotiniuose rinkimuose „Pažangos Partija“ gavo tik 2,4 % balsų, o Pia Kjaersgaard partija net 7,4 %³⁵. 2001 m. „Danijos Liaudies Partija“ tapo vienvalde lydere tarp kraštutinės dešinės judėjimų Danijoje. Tais metais ši partija gavo 12 % rinkėjų balsų ir tapo trečia pagal populiarumą partija šalyje. Būtent griežtas imigracijos keliamų problemų akcentavimas sukėlė naują kraštutinės dešinės populiarumo bangą. Tačiau be tokių tradicinių temų kaip imigracija, mokesčių mažinimas, įstatymas ir tvarka, keliamų kraštutinės dešinės Danijoje, „Danijos Liaudies Partija“ išklė dvi naujas - sveikatos ir senyvo amžiaus žmonių priežiūros, bei tradicinių krikščioniškų moralės standartų vertingumo temas. Tradicinių ir naujai iškeltų temų kompiliaciją elektoratas įvertino, ir partijos populiarumas pasiekė tokį lygį, jog labai mažai trūko, kad ji būtų tapusi koalicinės

31. Ignazi P. *Extreme Right Parties in Western Europe* – New York: Oxford University Press, 2003. P.141.

32. Eatwell R. *The Rebirth of the “Extreme Right” in Western Europe?* // *Parliamentary Affairs*. 2000, Vol.53, Nr.3. P.408.

33. Goul J., Bjorklund T. *Radical right-wing populism in Scandinavia: from tax revolt to neo-liberalism and xenophobia* // *The Politics of the Extreme Right* – London, New York: Pinter, 2000. P.199.

34. Ten pat. P.197.

35. Ten pat. P.199.

vyriausybės nare³⁶. 2004 m. rinkimuose į Europos Parlamentą „Danijos Liaudies Partija“ gavo 6,8 % balsų, vienu procentu daugiau nei per prieš tai vykusiose Europos Parlamento rinkimuose, ir laimėjo vieną vietą³⁷. Aiškiai matyti, kad ši partija turi nemažą potencialą ir ateityje gali išlikti viena populiariausių partijų Danijoje.

Aptarėme Europos Sąjungos šalis, kuriose kraštutinės dešinės partijos susilaukė didžiausio pasisekimo. Toliau apžvelgsime kraštutinės dešinės politinius judėjimus kitose ES narėse, kuriose jie nesugebėjo užsitikrinti stabilaus elektorato palaikymo. Įvardinsime pagrindines to priežastis.

2. 2. KRAŠTUTINĖS DEŠINĖS PARTIJŲ, NESULAUKUSIŲ STABILIOS ELEKTORATO PARAMOS, APŽVALGA

Tokiose šalyse, kaip **Liuksemburgas, Airija ar Suomija** oficialiai pripažįstamų radikalaus dešiniojo sparno partijų iš viso nėra. Kitose šalyse jų palaikymas yra palyginus silpnas arba labai trumpalaikis. Prie tokių šalių galėtume priskirti Ispaniją, Portugaliją, Graikiją, Švediją, Didžiąją Britaniją, Vokietiją. Išskirtinis atvejas yra Nyderlandai. Šalyje, niekada neturėjusioje stiprių kraštutinės dešinės tradicijų, 2002 metais, susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, į politinę areną triukšmingai įsiveržė kraštutinei dešinei priskiriamas „Pim Fourtyn Sąrašas“ (oland. – Lijst Pim Fourtyn), tapęs antra pagal dydį partija parlamente. Jos nariai įėjo į koalicinės vyriausybės sudėtį. Ar tai ne trumpalaikis populiarumas, spręsti dar per anksti, tačiau 2002 m. „Pim Fourtyn Sąrašo“ pasiekti išpūdingi rezultatai verčia išskirti Nyderlandus iš kitų Europos Sąjungos šalių, kurios neturi tvirtų kraštutinių dešiniųjų judėjimų palaikymo tradicijų. Nors priskirti ją prie šalių, kuriose kraštutinė dešinė turi didelį ir pastovų elektoratą, taip pat būtų per drąsu.

Kalbant apie kraštutinės dešinės politinių judėjimų populiarumą **dešimtyje naujų ES narių**, reiktų pripažinti, kad tyrimų šia tema yra labai nedaug. Tačiau iš esamų galima susidaryti nuomonę, kad nei vienoje iš šių šalių nėra stipraus radiklios dešinės sparno partijų palaikymo. Daugiausia dėmesio kraštutinė dešinė yra susilaukusi Slovakijoje. Šioje šalyje kraštutinei dešinei priskiriama „Slovakijos Nacionalinė Partija“ (slovak. – Slovenska Narodna Strana) dešimto dešimtmečio viduryje buvo patekusi į koalicinę vyriausybę, vadovaujamą ministro pirmininko

36. Ignazi P. *Extreme Right Parties in Western Europe* – New York: Oxford University Press, 2003. P. 222.

37. Atkinson G. Euro-vote mixed fortunes for the hard right // www.united.non-profit.nl/pages/eurovote.htm; prisijungimo laikas 2005.11.06.

V. Meciar³⁸. Slovėnijoje „Slovėnijos Nacionalinė Partija“, 1992 m. parlamentiniuose rinkimuose gavusi 10 % rinkėjų balsų, kuri laiką atrodė kaip galima reali varžovė tradicinėms partijoms³⁹. Kraštutinė dešinė naujosiose ES šalyse labai susiskaidžiusi. Visose šalyse, išskyrus Kiprą, kur, nepaisant nacionalinio pobūdžio konfliktų tarp graikų ir turkų, nėra atvirai rasistinių partijų⁴⁰, yra daug grupių, judėjimų, partijų, palaikančių ultra-nacionalistines, autoritarines ir populistines idėjas. O. Anastasakio nuomone, tipiškiausi pavyzdžiai būtų „Miroslavo Sladkos Respublikonai“ Čekijoje, „Nepriklausomos Lenkijos Konfederacija“ Lenkijoje, Istvan Csurka vadovaujama „Teisingumo ir Gyvenimo Partija“ Vengrijoje ir jau minėta „Slovakijos Nacionalinė Partija“. Šios partijos sugebėjo daryti didesnę ar mažesnę įtaką pagrindinių partijų ar vyriausybių politinei orientacijai labiau radikalių ultranacionalistinių pozicijų link⁴¹. Tačiau iš esmės Rytų Europos šalyse radikali dešinė yra gana silpna. Būdingiausiai jos bruožais reikėtų įvardinti euroskepticizmą, priešprieša tautinėms mažumoms ir antidemokratinės idėjas, kurios yra gajos visose postkomunistinėse šalyse.

Trijose Viduržemio jūros baseino šalyse – **Ispanijoje, Portugalijoje ir Graikijoje**, - kuriose tik labai neseniai buvo įtvirtintos demokratinės valdymo sistemos, kraštutinės dešinės judėjimai nevaicina jokio reikšmingesnio vaidmens. Šios trys šalys, tapusios demokratinėmis tik aštuntojo dešimtmečio viduryje, prieš tai buvo valdomos dešinės pakraipos autoritarinių režimų. Galima manyti, kad būtent dėl to jose niekada nebuvo ryškiau iškilusi jokia kraštutinės dešinės sparnui priskiriama partija⁴².

Švedijoje, kurioje socialinių ir politinių konfliktų lygis visada buvo žemas, ryškesnis kraštutinės dešinės proveržis pastebimas tik dvidešimto amžiaus paskutinio dešimtmečio pradžioje. 1991 m. įkurta „Naujosios Demokratijos“ (šved. – Ny Demokrati) partija, tais pačiais metais surinkusi 6,7 % balsų visuotiniuose rinkimuose, netikėtai įsiveržė į politinę areną ir

38. Anastasakis O. The Politics of Extremism in Eastern Europe; A Reaction to Transition // www.ucm.es/BUCM/cee/papeles/03/02.PDF; prisijungimo laikas: 2005.11.05. – P.6.

39. Ten pat. P.6.

40. Atkinson G. The far right's prospects in the European elections // www.united.non-profit.nl/pages/rightprosp.htm; prisijungimo laikas: 2005.11.05.

41. Anastasakis O. Extreme Right in Europe: a Comparative Study of Recent Trends - - London: The Hellenic Observatory, 2000. P.23.

42. Ignazi P. Extreme Right Parties in Western Europe – New York: Oxford University Press, 2003. P.187.

pateko į parlamentą⁴³. Tai buvo vienintelis kartas per visą kraštutinės dešinės gyvavimo laikotarpį Švedijoje, kai buvo perkoptas 4 % barjeras, nustatytas norint patekti į parlamentą. Tačiau „Naujosios Demokratijos“ iškilimas pasirodė esantis trumpalaikis reiškinys. Po šios partijos žlugimo atsiradusios nišos niekas nesugebėjo užpildyti. Kita radikalios dešinės pakraipos partija - „Švedijos Demokratai“ (šved. – Sverigedemokraterna) 2002m. rinkimuose gavo 1,4 % rinkėjų balsų, bet iki 4 % barjero norint patekti į Riksdagą jiems buvo labai toli⁴⁴. Dabartiniu metu Švedijos politinėje arenoje nėra ryškesnių kraštutinės dešinės partijų, tačiau reiktų paminėti, kad šioje šalyje labai paplitusios radikalios neonacių ir skinheadų grupuotės⁴⁵. Vadinasi, vienokia ar kitokia terpė plisti radikalios dešinės pakraipos idėjoms Švedijoje yra.

Didžiojoje Britanijoje ryškiausios kraštutinės dešinės pakraipos partijos - „Nacionalinės Britų Partijos“ (angl. – British National Party) - pirmąją didesnę sėkmę laikoma pergalė 1993 metais vykusiuose vietiniuose rinkimuose Millwall'e, Londono East End'o dalyje⁴⁶. Kituose Didžiosios Britanijos regionuose ši partija nesulaukė palaikymo. Tačiau Millwall'as netapo persilaužimo tašku. „Nacionalinė Britų Partija“, susidūrusi su didžiule antifašistine kampanija, nukreipta prieš ją, 1997 metais visuotiniuose rinkimuose tesugebėjo gauti 1,4 % rinkėjų balsų⁴⁷. Padėtis šiek tiek pasitaisė 1999 m. prie partijos vairo atsistojus Nick Griffin. Per 2001 – 2003 metus atsirado požymių, kad kai kuriuose regionuose „Nacionalinė Britų Partija“ gali tapti svarbia jėga. 2003 metais savivaldybės rinkimuose ši partija pasiekė didžiausią pergalę per savo istoriją. Ypač geri rezultatai buvo rinkimuose į Burnley savivaldybės tarybą, kurioje „Nacionalinė Britų Partija“ laimėjo aštuonis mandatus ir tapo antra pagal dydį partija mieste⁴⁸. Nepaisant šiokių tokių pasiekimų regioninėje politikoje, šalies mastu ši partija niekada nevaikino reikšmingo vaidmens ir mažai tikėtina, kad žymesnis persilaužimas gali įvykti ateityje.

Roger Eatwell nurodo kelias priežastis, kodėl kraštutiniai dešinieji Didžiojoje Britanijoje nepopuliarūs. Pirma: vyraujančios partijos (toriai ir leiboristai) turi tvirtas, istoriškai

43. Ignazi P. *Extreme Right Parties in Western Europe* – New York: Oxford University Press, 2003. P.158.

44. Widfeldt A. *The diversified approach: Swedish response to the extreme right // Western Democracies and the New Extreme Right Challenge* – London, New York: Routledge, 2004. P.150.

45. Ignazi P. *Extreme Right Parties in Western Europe* – New York: Oxford University Press, 2003. P.159.

46. Eatwell R. *The extreme right in Britain: The long road to „modernization“ // Western Democracies and the New Extreme Right Challenge* – London, New York: Routledge, 2004. P.66.

47. Ten pat. P.67.

48. Ten pat. P.63.

susiklosčiusias rinkėjų lojalumo joms tradicijas ir kritiniais momentais sumažina politinėje arenoje atsiradusį ekstremistinį potencialą. Antra: Didžiosios Britanijos rinkiminė sistema turi keletą veiksnių, kurie akivaizdžiai trukdo naujoms politinėms jėgoms išsigalėti nacionaliniu mastu, ir jos gali įgyti didesnę paramą tik regioniniu lygmeniu. Trečia priežastis yra pačiose kraštutinės dešinės partijose. Britanijos kraštutiniai dešnieji turi per daug ryškų fašistinį atspalvį⁴⁹.

Vokietijoje kraštutinės dešinės partija „Respublikonai“ (vok. – Die Republikaner), 1989 m. rinkimuose į Europos Parlamentą gavusi 7,1 % rinkėjų balsų, 1994 m. ir 1999 m. vykusiuose rinkimuose prarado atstovavimo teisę ir dabar nacionaliniuose rinkimuose gauna apie 2 % balsų⁵⁰. Šis pavyzdys puikiai iliustruoja, koks nepastovus kartais gali būti kraštutinės dešinės palaikymas. „Respublikonai“ yra didžiausią elektoratą turinti partija tarp kraštutinių dešiniųjų Vokietijoje. Kita radikali dešinės partija „Vokietijos Liaudies Sąjunga“ (vok. – Deutsche Volksunion“), kurios skleidžiamose idėjose galima išvelgti žavėjimąsi nacizmu, 1998 m. Sachsen – Anhalt žemės rinkimuose susilaukė rekordinio 13 % rinkėjų palaikymo, tačiau po mėnesio vykusiose rinkimuose į Bundestagą ši partija sugebėjo pritraukti tik 1% rinkėjų⁵¹. Tai didžiausi kraštutinių dešiniųjų pasiekimai demokratinuose rinkimuose Vokietijoje. Kalbant apie Vokietiją reikėtų paminėti, kad paskutiniu laiku pasikeitė kraštutinės dešinės elektorato teritorinis pasidalinimas. Kraštutinės dešinės bastionu tapo Vokietijos Rytai. Per paskutiniuosius rinkimus radikalai čia pasiekia daug geresnių rezultatų nei Vakaruose⁵². Rytuose žymiai aštresnės socialinės, ekonominės problemos, didelis nusivylimas nepasiteisinusiais lūkesčiais greitu laiku pasiekti Vakarų Vokietijos išsivystymo lygį. Pastaruoju metu Rytų Vokietijoje vis labiau daugėja radikalai nusiteikusių grupuočių, judėjimų, tokių kaip skinheadai, kurie savo nepasitenkinimą esama padėtimi reiškia ypatingai ekstremaliais būdais. Tačiau politinio svorio jie neturi ir nacionaliniu mastu nevaicina reikšmingo vaidmens.

Pagrindinė priežastis, kodėl kraštutiniai dešnieji nesugebėjo pasiekti žymesniu laimėjimų Vokietijoje yra ta, kad nuo pat 1949 m. Vakarų Vokietijos konstitucijoje buvo numatyta griežta

49. Eatwell R. The extreme right and Britain exceptionalism: the primacy of politics // *The Politics of the Extreme Right* – London, New York: Pinter, 2000. P.87-89.

50. Eatwell R. The Rebirth of the “Extreme Right” in Western Europe? // *Parliamentary Affairs*. 2000, Vol.53, Nr.3. P.409.

51. Ten pat. P.409.

52. Ignazi P. *Extreme Right Parties in Western Europe* – New York: Oxford University Press, 2003. P.81.

kontrolė, neleidžianti į valdžią patekti antidemokratinio pobūdžio partijoms. Kraštutinės dešinės partijos buvo visiškai neprileidžiamos prie bet kokio lygio dalyvavimo vyriausybėse. Naujoji demokratija Vokietijoje buvo kuriama principu, kad geriau sudaryti koaliciją su skirtingų pakraipų demokratinėmis partijomis, nei įsileisti į valdžią radikalus. Nuo devintojo dešimtmečio paprasčiausiai uždrausti kraštutinės dešinės partijas dėl šiuolaikinio jų pobūdžio pasidarė problematiška. Tam valstybė turi pereiti ilgą teisinį procesą ir pateikti neabejotiną įrodymą, kad partija yra antikonstitucinė. Šiais laikais tai gana sunki užduotis. Tačiau demokratinės partijos, neišduodamos savo nuostatų, ir toliau sėkmingai išvengia bet kokių koalicijų su radikaliais dešiniaisiais⁵³.

Nyderlanduose, kaip jau buvo minėta anksčiau, kraštutinė dešinė iškilo nebūdingomis kitoms šalims aplinkybėmis. Nyderlanduose kraštutinė dešinė per visą savo istoriją labai retai per rinkimus gaudavo daugiau nei 1 % rinkėjų balsų⁵⁴. Iki 2001 m. kraštutinės dešinės sparno partijų žymiausi laimėjimai buvo 1984 m. „Centro Partijos“ (oland. – Centrumpartij) rinkimuose į Europos Parlamentą surinkti 2,5 % balsų ir 1994 m. „Demokratinio Centro“ (oland. – Centrumdemocraten) surinktas toks pat balsų procentas rinkimuose į valstybės parlamentą. C. Mudde ir J. Van Holsteyn nuomone, galima išskirti dvi svarbiausias priežastis, neleidusias kraštutinės dešinės partijoms išpopuliarėti Nyderlanduose. Pirma: kraštutinė dešinė šioje šalyje niekada pilnai neišnaudojo savo galimybių. Partijos, atstovavusios radikaliai dešiniajam sparnui, buvo blogai organizuotos, joms trūko apibrėžtumo ir didesnio narių skaičiaus. Dėl to Nyderlanduose kraštutinė dešinė nuolatos buvo varginama skandalų ir skilimų ir niekada nebuvo pajėgi sėkmingai pristatyti rinkėjams jos potencialiai „patrauklaus produkto“. Antra: kraštutiniai dešinieji negalėjo pasinaudoti organizuotų nacionalistiškai orientuotų subkultūrų teikiamais privalumais, kurie buvo labai reikšmingi Belgijos, Austrijos, Prancūzijos kraštutinių dešiniųjų iškilimui. Nyderlanduose nacionalistiškai orientuotų subkultūrų nebuvimą galima paaiškinti tuo, kad Nyderlanduose, priešingai nei daugelyje kitų Europos Sąjungos šalių, vadinamasis nacionalinis klausimas niekada nevaizdino svarbaus vaidmens⁵⁵. Nyderlandai turi galias tradicijas kaip prekybos šalis su tarptautine orientacija, kuri neleidžia plisti „primityviam“ nacionalizmui.

53. Kestel L. Godmer L. Institutional inclusion and exclusion of extreme right parties // *Western Democracies and the New Extreme Right Challenge* – London, New York: Routledge, 2004. P.135.

54. Ignazi P. *Extreme Right Parties in Western Europe* – New York: Oxford University Press, 2003. P.162.

55. Mudde C. Van Holsteyn J. *The Netherlands: explaining the limited success of the extreme right* // *The Politics of the Extreme Right* – London, New York: Pinter, 2000. P.162 -164.

Taip pat Nyderlandams per visa jos istoriją niekada nebuvo kilęs didesnis pavojus prarasti savo identitetą⁵⁶. Dėl to atsiradęs „tautinio saugumo“ jausmas nesudarė pagrindo įsitvirtinti visuomenėje radikaliems nacionaliniams judėjimams, grupėms, be kurių paramos kraštutinės dešinės partijų galimybės pasiekti žymesnių laimėjimų atrodo gana menkos.

Nuo 2001 m. Nyderlanduose pastebimas radikalių dešiniųjų idėjų populiarėjimas. Šiais metais Pim Fourtyn vadovaujama, neseniai įkurta partija „Nyderlandai, kuriuose galima gyventi“ (oland. - Leefbaar Nederland), vietiniuose rinkimuose į Roterdamo savivaldybę gavusi 34,7 % rinkėjų balsų, pasiekė įspūdingą pergalę⁵⁷. Ši pergalė privertė atkreipti politinio elito dėmesį į šalies miestus varginančias problemas. „Nyderlandų, kuriuose galima gyventi“ partijai nebuvo būdingi etnocentriniai ar ksenofobiniai pareiškimai, ir Pim Fourtyn, kuris buvo pagarsėjęs savo priešišku imigrantams bei įžeidžiančiais pasisakymais prieš Trečiojo Pasaulio šalis, ypač musulmoniškas, 2002 metais buvo pašalintas iš partijos. Tačiau tai nepakenkė P. Fourtyn populiarumui, kuris įkūrė savo partiją „Pim Fourtyn Sąrašas“ (oland. - „Lijst Pim Fourtyn“). Jo charizmos, puikių populistinių pasisakymų, ypač žiniasklaidoje, dėka, „Pim Fourtyn Sąrašas“ susilaukė gana palankaus visuomenės vertinimo. Tačiau prieš pat 2002 m. turėjusius įvykti visuotinius rinkimus Pim Fourtyn buvo nužudytas. Šis įvykis sukėlė visuotinio protesto bangą. P. Fourtyn tapo žmonių, nepatenkintų esama politine situacija, kovos simboliu. Per rinkimus jo partija laimėjo 26 vietas ir tapo antra pagal dydį partija parlamente bei įėjo į vyriausybę kaip „Krikščionių aljanso“ partneris⁵⁸. Tačiau charizmatinio lyderio praradimas, skandalai ir kivirčiai partijos viduje prigesino jos populiarumą. 2004 m. rinkimuose į Europos Parlamentą nė vienas šios partijos kandidatas nebuvo išrinktas⁵⁹.

56. Mudde C. Van Holsteyn J. The Netherlands: explaining the limited success of the extreme right // The Politics of the Extreme Right – London, New York: Pinter, 2000. P.165.

57. Ignazi P. Extreme Right Parties in Western Europe – New York: Oxford University Press, 2003. P.222.

58. Ten pat. P.222.

59. European - Election Results June 2004 // www.united.non-profit.nl/pages/elect04.htm; prisijungimo laikas 2005.11.06.

3. KRAŠTUTINIŲ DEŠINIŲJŲ POLITINIAI JUDĖJIMAI ŠIUOLAIKINĖJE EUROPOS SAJUNGOS VISUOMENĖJE

3. 1. KRAŠTUTINIŲ DEŠINIŲJŲ POLITINIŲ JUDĖJIMŲ POPULIARUMO AIŠKINIMO MODELIAI

Kaip matyti iš ankstesnio skyriaus, kraštutinės dešinės partijos kai kuriose Europos Sąjungos šalyse per paskutiniuosius dešimtmečius pasiekė reikšmingų pergalių demokratinuose rinkimuose. Šiame skyriuje nagrinėsime, kokios priežastys paskatino žmones atiduoti savo balsus už kraštutinės dešinės partijas, koks šių partijų elektorato socialinis profilis.

Ekstremistinio modelio populiarumas Europoje gana greitai auga⁶⁰. Ryškiausias jo apraiškas Europos Sąjungoje jau aptarėme ankstesnėje dalyje. Kraštutinių dešiniųjų laimėjimus sunku nesudėtingai paaiškinti. Vis dėlto galima nustatyti pagrindines kraštutinių dešiniųjų sėkmės priežastis. Tai – svetimšalių migracija (Vakarų Europoje), su tuo dažnai siejamas didėjantis nusikalstamumas, priešprieša tautinėms mažumoms (Rytų Europoje), ekonominis nuosmukis, sukeliantis nedarbą, didėjanti socialinė diferenciacija, nusivylimas esančiais valdžioje, spartėjanti eurointegracija ir globalizacija, silpninanti atskirų valstybių identitetą ir savarankiškumą, nusistovėjusių tradicinių socialinių normų laužymas, modernizacijos procesai. Visa tai didina piliečių nesaugumo ir netikrumo dėl savos ateities jausmą.

Plačiau aptarsime labiausiai paplitusius kraštutinės dešinės politinių judėjimų augančio populiarumo aiškinimo modelius.

Imigracija. Dažniausiai kraštutinės dešinės partijų sėkmė aiškinama tuo, kad jos pasisako prieš augančią „multikultūrizaciją“ Europos visuomenėje. Kraštutinė dešinė, atrodo, yra pasiruošusi duoti atsaką vis didėjančiai imigracijai, kuri kelia didelę grėsmę nacionaliniam identitetui. Pastebėtina, kad imigracijos problema labiausiai iškeliamą tuo metu, kai atsiranda grėsmė naujai jos bangai. Pavyzdžiu gali būti Austrija. Čia nuo aštunto dešimtmečio pabaigos iki 1993 metų legalios imigracijos lygis išaugo du kartus. Rytų Europoje žlugus komunizmui, imigracija dar padidėjo. Devinto dešimtmečio pabaigoje daugiau nei devyni procentai visos Austrijos populiacijos buvo imigrantai. Tuo puikiai pasinaudojo „Austrijos Laivės Partija“, žymiai padidinusi savo populiarumą akcentuodama tai, kad Europos Sąjungos plėtimasis į rytus,

60. Eatwell R. Ten Theories of the Extreme Right// <http://staff.bath.ac.uk/mlsre/MerklandWeinberg.htm>; prisijungimo laikas: 2005.11.19.

atvers Austrijos sienas naujai imigrantų bangai. Šią blogybę jie prilygino karui. Imigracijos kaip didžiulės problemos akcentavimas buvo viena pagrindinių „Nacionalinio Fronto“ partijos Prancūzijoje išpopuliarėjimo priežasčių. 1995 metais Prezidento rinkimų akcijos metu darytoje apklausoje net 22 procentai Prancūzijos rinkėjų pritarė nuostatai, kad imigracijos klausimas turėtų būti vienas iš pagrindinių politikos prioritetų, o tarp rinkėjų, nutarusių Prezidento rinkimuose balsuoti už J.M. Le Pen, tokių buvo net 53 procentai⁶¹. Ksenofobinių idėjų iškėlimas buvo ypatingai svarbus „Nacionalinio Fronto“ žingsnis tikintis žmonių balsų už partiją.

Vis dažniau kraštutinės dešinės partijų priešų numeris vienas tampa imigrantas. Šį faktą Liverpulio universiteto sociologijos profesorius Gerard Delanty įvardija kaip turtingųjų rasizmą, kalbanti gerovės išsaugojimo, darbo, klestėjimo ir su vadinamuoju vakarietišku gyvenimo būdu siejamų kultūrinių normų vardu. Šis kraštutinės dešinės atgaivintas rasizmas, jo nuomone, grindžiamas ne tiek rasinio pranašumo ar kraujo ryšio idėjomis, kiek subtilesniais teiginiais apie kultūrinius skirtumus⁶². Didelį visuomenės nepasitenkinimą Europos Sąjungos šalyse kelia tai, kad imigrantai mielai naudojami tokiomis tradicinėmis šių dienų Europos vertybėmis, kaip tolerancija, demokratija, piliečių teisės, socialinė sauga, tačiau gyvena atskiromis bendruomenėmis ir nenori integruotis į vietinę visuomenę⁶³.

Akcentuodamos imigracijos keliamas problemas, kraštutinės dešinės partijos dažnai imigrantus padaro atpirkimo ožiais, suversdamos jiems kaltę dėl įvairių problemų ir taip skatindamos visuomenėje rasizmą ir netoleranciją. Imigrantai ir užsieniečiai, ypatingai iš neišsivysčiusių pasaulio šalių, yra įvardijami kaip visų realių ir įsivaizduojamų problemų kaltininkai: ekonominio ir kultūrinio nuosmukio, nusikalstamumo ir netvarkos, smunkančio sveikatos priežiūros bei išsilavinimo lygio ir t.t. Dažnai imigrantai pateikiami, kaip „įsibrovėliai“ ar „kolonizatoriai“, „okupuojantys“ Europos (tiksliau Vakarų Europos) šalis.

Ar iš tiesų svetimšalių imigracija yra tiesiogiai susijusi su paramos kraštutinės dešinės politiniams judėjimams didėjimu? Kai kurie tyrinėtojai teigia, kad imigracijos lygis turi aiškias sąsajas su didėjančiu nedarbo lygiu ir kad didelė imigracija kraštutinės dešinės populiarumą

61. Eatwell R. Ten Theories of the Extreme Right// <http://staff.bath.ac.uk/mlsre/MerklandWeinberg.htm>; prisijungimo laikas: 2005.11.19.

62. Delanty G. Europos išradimas: idėja, tapatumas, realybė – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002. P.208.

63. Bačiulis A. Radikalų Europa// Veidas. 2002, Nr.18.

skatina tik tada, kai ekonominė padėtis yra neigiamai. Kiti teigia, kad aukštas imigracijos lygis gali net susilpninti kraštutinės dešinės populiarumą. Ši tezė paremta tuo, jog žmonės gyvenantys srityse, kur didelė imigrantų koncentracija, žiūri į juos su mažesne baime nei tų regionų gyventojai, kurie retai turėjo galimybių bendrauti su imigrantais asmeniškai. Dar vienas aspektas, prieštaraujantis kraštutinės dešinės sėkmės aiškinimui vien tik imigracijos keliamų problemų išryškiniu, būtų tas, kad kai kurių kraštutinės dešinės partijų populiarumas nebūtinai pasireiškia užplūdus naujai emigrantų bangai. Tokiose šalyse kaip Italija, Vokietija ar Norvegija kraštutinių dešiniųjų pakilimo laikotarpiu imigracijos aspektas nevaidino reikšmingo vaidmens. Dauguma kraštutinės dešinės partijų turi gana plačias programas, apimančias ne tik rasinius dalykus, ir potencialūs rinkėjai gali jas remti dėl visai kitų priežasčių. Todėl tarp imigracijos didėjimo ir kraštutinės dešinės partijų sėkmės dėti lygybės ženklą būtų neteisinga, nors reikia pripažinti, kad imigracija vienokiais ar kitokiais būdais, priklausomai nuo šalies, daro įtaką kraštutinių dešiniųjų elektoratui.

Ekonominis nuosmukis ir socialinės problemos. Kitas aspektas, kuriuo aiškinama kraštutinių dešiniųjų judėjimų sėkmė, yra greito ekonominių ir socialinių problemų sprendimo akcentavimas. Aiškiai matoma, kad žmonės atkreipia dėmesį į kraštutinio dešiniojo sparno siūlomus problemų sprendimo būdus ekonominio nuosmukio metu ar dėl augančios socialinės nelygybės. Nedarbas, aukštas infliacijos lygis, didelio masto deindustrializacija ir įvairių mokesčių augimas sukelia visuomenės nusivylimą ir sudaro sąlygas įvairioms kraštutinės dešinės apraiškoms.

Daugiausia dėl ekonominių ir socialinių problemų kraštutinės dešinės idėjos randa atgarsį ir Rytų Europos šalyse. Šios šalys, netikėtai žlugus komunistiniam režimui, susidūrė su poreikiu pasisavinti vakarietišką liberalaus kapitalizmo modelį, kuris yra visiškai svetimas jose neseniai vyravusiai ekonominei filosofijai ir tradicijoms. Prasidėjo radikalių ekonominių reformų sąlygojamas globalių pasikeitimų laikotarpis. Šie pasikeitimai atnešė didžiulių nuostolių ne tik anksčiau dominavusiems politiniams ir ekonominiams interesams, bet ir beveik visiems gyventojų socialiniams sluoksniams. Rytų Europos šalys, niekada prieš tai nesusidūrusios su ankstesnėmis šio modelio versijomis, yra priverstos adaptuoti pažangesnio tipo liberalų kapitalizmą. Perėjimas į rinkos ekonomiką pasireiškia bedarbyste, socialinės ir ekonominės nelygybės didėjimu, infliacija ir aukšto laipsnio asmenine rizika bei nesaugumu. Šie faktoriai sukėlė daugelio Rytų Europoje gyvenančių žmonių nusivylimą. Jų kontekste nacionalinis

uždarumas, priešinimasis laisvos rinkos dėsniams, ksenofobinis požiūris gali būti suprantami kaip priešprieša visoms aukščiau išvardintoms problemoms.

Svarbiausia ekonomine–socialine priežastimi, skatinančia balsuoti už kraštutinius dešiniuosius, yra įvardijamas nedarbas. Tačiau nors šalies, regiono ar tam tikros gamybos šakos nedarbas, kaip ir kitos ekonominės problemos, neabejotinai pritraukia kai kuriuos žmones kraštutinės dešinės link, vis dėlto ne visur pasireiškia tiesioginė sąsaja tarp nedarbo ar kitų ekonominių problemų ir balsavimo už radikalias dešiniąsias partijas⁶⁴. Pavyzdžiu galėtų būti Austrija su klestinčia ekonomika, žemu nedarbo lygiu ir aukštu procentu rinkėjų, palaikančių kraštutinės dešinės sparnui priklausančią „Austrijos Laisvės Partiją“. Taip pat pastebėtina, kad kai kuriuose regionuose, kurie kenčia nuo postindustrializacijos padarinių, nebūtinai pasireiškia dešinysis radikalizmas. Pavyzdžiui Belgijoje, Valonijos regione (kur ekonomika, buvusi paremta sunkiąja pramone, kasyba susidūrė su didelėmis problemomis) nedarbas atitinkamai didesnis nei likusioje šalies dalyje, tačiau kraštutinė dešinė suvešėjo Flamų regione, kur panašių problemų žymiai mažiau. Geri pavyzdžiai, rodantys kad nereikėtų atkakliai sieti nedarbo ir kitų ekonominių bei socialinių problemų su kraštutinės dešinės politinių judėjimų populiarumu, yra tokios šalys kaip Graikija, Ispanija ar Portugalija. Jose aukštas nedarbo lygis, pramonės atsilikimas, žemesnis ekonominis išsivystymas nei kitose Europos Sąjungos senbuvėse, tačiau per nacionalinius rinkimus ekstremalaus dešinio sparno partijos gauna minimalią rinkėjų paramą⁶⁵. Teiginį, kad ekonominės ir socialinės problemos nebūtinai skatina kraštutinės dešinės politinių jėgų populiarumą, patvirtintų ir naujųjų Europos Sąjungos narių pavyzdžiai. Jose radiklios dešinės pakraipos partijos yra gana silpnos. Stefan Immerfall nuomone, ne ekonominio nuosmukio ar socialinių problemų patirtis, bet baimė, kad taip gali nutikti ateityje, motyvuoja kraštutinės dešinės palaikymą⁶⁶.

Nusivylimas esančiais valdžioje. Dar viena rimta priežastimi, kodėl šiais laikais kraštutinės dešinės politiniai judėjimai vis labiau palaikomi, yra įvardijamas protestas prieš tradicines partijas, nepateisinančias tam tikros elektorato dalies lūkesčių. Įvairios studijos atskleidžia, kad

64. Anastasakis O. *Extreme Right in Europe: a Comparative Study of Recent Trends* – London: The Hellenic Observatory, 2000. P.10.

65. Ten pat. P.11.

66. Immerfall S. *The Neo-Populist Agenda // The New Politics of the New Right: Neo-Populist Parties and Movements in Established Democracies* – New York: St. Martin's Press, 1998. P.250.

kraštutinės dešinės elektoratas labiau pesimistinis nei optimistinis⁶⁷. Radikalios partijos tuo naudojasi ir, piešdamos esamą padėtį sutirštintomis tamsiomis spalvomis, dar labiau sustiprina pesimizmą ir nepasitenkinimą. Kadangi visuomenės pasitikėjimas tradicinėmis partijomis, kurias neretai krečia korupcijos ir protegavimo skandalai, paskutiniaisiais dešimtmečiais susilpnėjo, vis labiau augantis rinkėjų skaičius arba visiškai atsuka nugaras politikams, tiesiog nesinaudodami savo rinkimine teise, arba savo balsus atiduoda radikalioms partijoms protesto prieš vyraujančias politinėje arenoje partijas vardan. Šio kraštutinės dešinės populiarumo aiškinimo modelio šalininkai radikalios dešinio sparno partijas visų pirma įvardija kaip partijas, kurios sugeba savanaudiškai išprovokuoti balsuotojų nepasitenkinimą.

Naudodamiesi rinkėjų nepasitikėjimu ir susvetimėjimu, kraštutinės dešinės politiniai judėjimai save pateikia kaip alternatyvią jėgą, neva kovojančią su korupcija ir protekcija. Pasipiktinimą skandalais ir korupcija Austrijos politinėje sistemoje rinkėjai nurodo kaip pagrindinį faktorių, kodėl jie pasirinko Austrijos Laisvės Partiją 1990 m., 1994m., 1999m⁶⁸. Prancūzijoje nepasitenkinimas tradicinių partijų politika buvo antras faktorius po ksenofobijos, padedantis identifikuoti tipišką dvidešimtojo amžiaus paskutinio dešimtmečio „Nacionalinio Fronto“ rinkėją⁶⁹. Tas pats aspektas nemažai prisidėjo prie dešiniųjų radikalų išpopuliarėjimo Italijoje. Negalima paneigti, kad kraštutinių dešiniųjų partijų savęs pateikimas kaip priešpriešos politiniam elitui buvo viena iš pagrindinių priežasčių, pritraukusi į kraštutinės dešinės pusę nemažą elektorato dalį.

Kaip ir senosiose Europos Sąjungos šalyse taip ir naujosiose, tokiose kaip Lenkija, Vengrija, Slovakija ar Baltijos šalys, vyrauja nepasitikėjimas politikais ir partijomis, įstatymų leidžiamąja ir vykdomąja valdžia. Pavyzdžiu galėtų būti Lietuva, kurioje apklausos duomenimis net 71,2 procentai respondentų pareiškė nepasitikintys partijomis, 61 procentas - Seimu ir 47,6 procentai - vyriausybe⁷⁰. Viena pagrindinių nepasitikėjimo priežasčių, be abejo, yra nuolat kylantys korupcijos skandalai. Korupcija aiškiai pastebima (skirtingais mastais) visose naujosiose Europos Sąjungos narėse. Ekonominiam lygmenyje tai susiję su privatizacija, liberalizacijos

67. Hainsworth P. *The Extreme Right // The Politics of the Extreme Right* – London, New York: Pinter, 2000. P.11.

68. Ignazi P. *Extreme Right Parties in Western Europe* – New York: Oxford University Press, 2003. P.119.

69. Eatwell R. *Ten Theories of the Extreme Right* // <http://staff.bath.ac.uk/mlsre/MerklandWeinberg.htm>; prisijungimo laikas: 2005.11.19.

70. Viršūnėje – tie patys politikai ir partijos // Lietuvos rytas, 2005 spalio 15, Nr.240.

procesais ir didžiulių turtų susikoncentravimu kelių „politinių draugų“ rankose⁷¹. Demokratinio valdymo aparato spragos, leidžiančios plisti korupcijai, sukelia nusivylimą, kuris kartais susiejamas su pačia demokratine valdymo forma. Neturinčioje demokratinėse tradicijose visuomenėje atsiranda žmonių, kurie dėl visų blogybių pradeda kaltinti būtent demokratiją. Tai labai pavojinga. Nepasitikėjimas politikais skatina skepticizmą, kuris pasireiškia tokiais pat būdais kaip ir Vakarų Europos šalyse – arba iš viso nesinaudojama turima rinkimų teise, arba balsai atiduodami kaip protestas prieš esančius valdžioje. Atsiranda terpė išpopuliarėti įvairiems populistiniams politiniams judėjimams, tarp jų ir kraštutinei dešinei priskiriamoms grupėms ir partijoms.

Tačiau kraštutinės dešinės populiarumo didėjimo aiškinimas nusivylimu tradicinėmis partijomis susilaukia ir kritikos. R. Eatwell teigimu, balsavimas už kraštutinės dešinės partijas kaip protestas prieš esančius valdžioje yra faktas, tačiau protestą galima suderinti su racionali pasirinkimu. Pavyzdžiui galėtų būti Belgija, kurioje apklausos rodo, jog nepaisant to, kad „Flamu Bloko“ rinkėjai nemėgsta vyraujančių partijų ir Belgijos vyriausybės, dauguma jų pasirinko šią partiją būtent todėl, kad jiems yra priimtina jos strategija⁷². Daugelyje šalių egzistuoja nebūtinai kraštutinės dešinės pakraipos „protesto“ partijos, tačiau būtent kraštutiniai dešinieji pastaruosiu metu pasiekė daugiausia laimėjimų rinkimuose Europos Sąjungos šalyse senbuvėse, o alternatyvios kraštutinės kairiosios ir žaliųjų partijos kai kuriais atvejais netgi prarado balsus. Žmonės linkę balsuoti už partijas, kurios tam tikromis formomis atstovauja jų idėjoms. Jie elgiasi racionaliai balsuodami už kraštutinės dešinės partijas ir tikėdami, kad jos turės politinį svorį (nebūtinai ateis į valdžią) ir padės spręsti jų problemas.

„Protesto“ modelio šalininkai teigia, kad kraštutinės dešinės partijų palaikymas yra trumpalaikis reiškinys. Šios partijos kartais charakterizuojamos, kaip „blyksnio“ partijos, kurios labai staiga išskyla ir taip pat staiga krenta. Tačiau šiam teiginiui prieštarauja didžiosios šiuolaikinės Vakarų Europos kraštutinės dešinės partijos, turinčios stabilų ir socialiai apibrėžiamą rinkėjų ratą. Apibendrinant galima pasakyti, kad nors antielitinis bruožas stiprus, jis neatspindi viso vaizdo. Tam tikru mastu balsavimas už kraštutinę dešinę daugiau yra pasisakymas už politinę perspektyvą.

71. Anastasakis O. *Extreme Right in Europe: a Comparative Study of Recent Trends* – London: The Hellenic Observatory, 2000. P.23.

72. Eatwell R. „Ten Theories of the Extreme Right“ // <http://staff.bath.ac.uk/mlsre/MerklandWeinberg.htm>; prisijungimo laikas: 2005.11.19.

Globalizacija. XXI amžiui labai būdingo reiškinio – pasaulinio lygio globalizacijos baimę galima įvardinti kaip dar vieną staigaus kraštutinių dešinių politinių judėjimų iškilimo priežastį. Apibrėžti, kas yra globalizacija, yra taip pat sunku, kaip apibrėžti, kas yra kraštutinės dešinės politiniai judėjimai. Kalbant apie globalizaciją galima teigti, kad pasaulinėje raidoje ji pasireiškia įvairiais aspektais, ypač ekonominiais, kultūriniais ir politiniais. Daugelio nuomone - nesvarbu ar į šį reiškinį žiūrima pozityviai ar negatyviai - globalizacijos procese dominuoja Jungtinės Amerikos Valstijos. Ekonominės globalizacijos pagrindas turėtų būti daugianacionalinės korporacijos, kurių šaknys būtų JAV ir JAV kontroliuojamos institucijos, tokios kaip Pasaulio Bankas. Kultūrinė globalizacija veda prie „amerikietiško gyvenimo būdo“ dominavimo (Coca-Cola, McDonalds ir t.t.). Politinė globalizacija siejama su monopolistine pasauline sistema, kurioje taip pat dominuoja Jungtinės Amerikos Valstijos⁷³.

Europos Sąjungos visuomenės daliai, bijančiai prarasti savo ekonominę, kultūrinę ar politinę identitetą, globalizacijos procesai yra visiškai nepriimtini. Šios visuomenės dalies interesus atstovaujanti kraštutinės dešinės partijos savo ekonomikos politiką grindžia ekonominiu nacionalizmu. Jos teigia, kad ekonomika turi tarnauti valstybei ir jos žmonėms ir turi būti kontroliuojama valstybės, o ne įvairių tarptautinių organizacijų. Kalbant apie ekonominę globalizaciją, daugiausia baiminamasi tarptautinės rinkos iššūkių, darbo eksporto į „pigines šalis“, imigracijos, žemės ūkio problemų didėjimo. Šios baimės siejamos su neišvengiamu nacionalinės ekonomikos smukimu. Kraštutinės dešinės partijos, anksčiau dažnai pasisakydavusios už laisvos rinkos dėsnius, dėl globalizacijos spartėjimo užėmė tvirtą ekonominio protekcionizmo poziciją.

Įvairių šalių kultūros, veikiamos vis tvirtėjančių ekonominių ryšių bei technologinio progreso (geras to pavyzdys – internetas), vis labiau ir labiau tampa tarpusavyje susijusiomis ir atviromis svetimoms įtakoms. Daugelyje Europos šalių kraštutinės dešinės politiniai judėjimai yra kovos su kultūrine globalizacija priešakyje. Labiausiai baiminamasi dėl to, kad „senoji“ Europos kultūra taps vis didėjančios „amerikanizacijos“ auka, kad kultūrinė globalizacija prives prie kultūros suvienodėjimo visame pasaulyje. Taip pat baiminamasi vis augančio angliškos terminologijos vartojimo, ypač tarp jaunimo. Žinomas „Nacionalinio Fronto“ veikėjas Jean Mabire yra pasakęs: „apakinti sovietinės ideologinės ir karinės galios, mes net nepastebėjome,

73. Mudde C. Globalisation And The Extreme Right Backlash // <http://www.iisg.nl/reasearch/mudde.doc>; prisijungimo laikas: 2005.11.20.

kad jau esame kolonizuoti amerikietiškos „kultūrinės“ galios“⁷⁴. Amerikietiškos kultūros įtaka europiečiams tikrai yra didžiulė, ir kraštutiniai dešinieji politiniai judėjimai akcentuoja, kad vienas iš pagrindinių jų tikslų - kuo labiau ją sumažinti. Tai, be abejo, pritraukia visuomenės dalį, kuri bijo prarasti savo identitetą.

Spartėjanti politinė globalizacija - dar viena priežastis skatinanti kraštutinės dešinės populiarumą. Dešiniojo sparno radikalai baiminasi tarptautinių sąjungų, tokių kaip Jungtinės Tautos, NATO ar Europos Sąjunga. Ryškiausias politinės globalizacijos pavyzdys Europoje yra viršnacionalinė politinė kooperacija – Europos Sąjunga. Nors amerikietiška įtaka joje ne tokia didelė kaip Jungtinėse Tautose ar NATO, tačiau kraštutinės dešinės politiniai judėjimai skiria daugiausia dėmesio kaip tik šios organizacijos kritikai. Apie šią organizaciją ir kraštutinių dešinių požiūrį į ją pakalbėsime šiek tiek plačiau.

Europos Sąjunga. Tiek kairiosios, tiek dešinėsios tradicinės partijos pasisako už tolesnę Europos Sąjungos plėtrą ir dar glaudesnę jos narių bendradarbiavimą. Kraštutinė dešinė, pasitelkdama nacionalistinius-populistinius šūkius, save pateikia kaip opoziciją nacionalinio suvereniteto praradimui.

Viena ryškiausių kraštutinių dešiniųjų asmenybių - J.M. Le Pen - yra pasakęs: „Aš reikalauju, kad net ir šiandien valstybė turėtų teisę ginti savo identitetą, saugumą, laisvę ir jos piliečių gerovę. Aš nesutinku, kad mes turime atsisakyti mūsų nepriklausomybės supranacionalinės organizacijos, kurios ateitis man yra neaiški, labui“⁷⁵. Ši citata puikiai atspindi kraštutinės dešinės politinių judėjimų požiūrį į Europos Sąjungą.

Po Maastrichto Sutarties pasirašymo Europos Sąjunga labiau tampa politiniu nei ekonominiu projektu. Nuo dešimtojo dešimtmečio Europos Sąjunga vis labiau siejama su bandymais kurti bendrą politiką tokiais toli siekiančiais klausimais kaip sienų apsauga ar bendra valiuta. Šalyse, kuriose buvo įvesta bendra valiuta - euras, tai buvo didelis smūgis kraštutinės dešinės partijoms, kurios skelbė, kad monetarinės nepriklausomybės netekimas bus dar vienas didelis žingsnis politinės nepriklausomybės praradimo link.

Dauguma kraštutinės dešinės radikalų iš esmės nėra prieš Europos suartėjimą, jie labiau pasisako prieš suartėjimo formą, kurios siekia dabartinė ES. Vietoje dabartinės Europos

74. Hainsworth P. The Front National: from ascendancy to fragmentation on the French extreme right // The Politics of the Extreme Right – London, New York: Pinter, 2000. P.28.

75. Primor A. Le Pen ultimate // <http://news.haaretz.co.il/hasen/pages/ShArt.jhtml?itemNo=153419>; prisijungimo laikas: 2005.10.23.

Sajungos, akcentuojančios globalias problemas, o nacionalines nustumiančią į antrą planą, kraštutinės dešinės partijos norėtų matyti valstybių kooperaciją, bet be suverenumo praradimo, kurios tikslai būtų ekonominiai ir (jei būtina) gynybiniai. Tokios sąjungos tikslas būtų kuo mažesnė priklausomybė nuo Jungtinių Amerikos Valstijų, gal net lygiavertė atsvara joms ir kova su realiomis tarptautinėmis grėsmėmis, tokiomis kaip islamo fundamentalizmas⁷⁶.

Iš esmės visi kraštutinės dešinės radikalai teigia, kad dabartinė Europos Sąjunga turi per didelę kompetenciją. Dauguma jų sutinka, kad „Europa“ turėtų apimti tikrai krikščioniškas tautas, tad vos pasigirdus kalboms apie galimą Turkijos narystę ES, kilo didelis kraštutinės dešinės nepasitenkinimas. Prancūzijos kraštutinės dešinės partija „Respublikonų Nacionalinis Judėjimas“ net surengė kampaniją su šūkiu „Europai – taip, Turkijai – ne!“ reikalaujama „Europietiškos Europos“⁷⁷.

„Nacionalinio Fronto“ lyderis J.M. Le Pen, paklaustas, kaip jis žiūri į Europos Sąjungos plėtros procesą, pareiškė: „Dabar mes kalbame apie Turkijos įstojimą į ES, ir aš klausiu: „Ką bendro turi azijietiška Turkija ir Europa?“ Jos įstojimas į ES yra Amerikos, o ne Europos interesas. Aš palaikau „Nacijų Europą“. Kitaip tariant, laisvą konfederaciją iš nepriklausomų valstybių su kultūriniais bendravardikliais“⁷⁸.

Kitos priežastys kritikuojant Europos Sąjungą daugiausia yra ekonominės ir socialinės. Jų pobūdį jau aptarėme anksčiau. Prieš prasidedant plėtrai į Rytų Europą, „senieji“ europiečiai baiminosi, kad, atsivėrus sienoms į ES, plūstelės daugybė naujųjų Sąjungos šalių piliečių, kurie sudarys didžiulę konkurenciją darbo rinkoje, o tarptautinė konkurencija, kai kurių socialinių grupių, kaip, pavyzdžiui, žemės ūkio darbuotojų, ir taip sunkiai atlaikoma, taps nebepakeliama. Laisvas kapitalo ir paslaugų judėjimas sudarys sąlygas firmoms perkelti gamybą į „pigines“ ES valstybes, taip dar labiau smukdant Europos Sąjungos šalių ekonomiką, o atvykę svetimšaliai naudosis jų socialinėmis garantijomis. Prie Europos Sąjungos prisijungus naujoms narėms ir nepasitvirtinus blogiausiems ekonominiams-socialiniams nuogastavimams, pagrindinėms priežastimis pasisakant prieš Europos Sąjungą dabar yra baimė prarasti valstybinį suverenitetą bei tautinį identitetą.

76. Mudde C. Globalisation And The Extreme Right Backlash // <http://www.iisg.nl/reasearch/mudde.doc>; prisijungimo laikas: 2005.11.20.

77. Ten pat. P.14.

78. Primor A. Le Pen ultimate // <http://news.haaretz.co.il/hasen/pages/ShArt.jhtml?itemNo=153419>; prisijungimo laikas: 2005.10.23.

Tokie būtų pagrindiniai kraštutinės dešinės populiarumo aiškinimo modeliai, kuriais remiantis galima suvokti kraštutinės dešinės politinių judėjimų pasisiekimo priežastis. Kraštutinė dešinė, akcentuodama platų įvairių problemų spektrą, siekia į savo pusę pritraukti kuo didesnę rinkėjų auditoriją. Be didžiųjų politinių, ekonominių, socialinių problemų, nepaliekamos nuošalyje ir „kasdienės bėdos“, kaip kad ekologijos, transporto, aprūpinimo būstu problemos, mokesčių didėjimas, moralinių tradicijų nuvertėjimas (kraštutiniai dešinieji dažnai pasisako prieš homoseksualizmą, stiprėjanti feminizmą, abortus ir t.t.), pabrėžiamas mirties baismės būtinumas. Pasisakydamos visuomenei rūpimais klausimais, pabrėždamos demokratinis problemų sprendimo būdus, kraštutinės dešinės partijos atrodo vis patikimesnės rinkėjų akyse.

Koks tas kraštutinės dešinės rinkėjas, koks jo socialinis profilis aptarsime kitame poskyryje (3.2.).

3. 2. KRAŠTUTINIŲ DEŠINIŲJŲ POLITINIŲ JUDĖJIMŲ ELEKTORATO SOCIALINĖ – DEMOGRAFINĖ SUDĖTIS

Norėdami aiškiau įsivaizduoti kraštutinės dešinės politinių judėjimų vietą Europos Sąjungai priklausančių valstybių visuomenėse, aptarsime socialines – demografines radikalaus dešiniojo sparno partijų elektorato ypatybes. Apibūdinsime, koks žmogus yra potencialus kraštutinių dešiniųjų partijų rinkėjas.

Neabejojant galima sakyti, kad tam tikras socialines – demografines grupes galima apibūdinti kaip labiau linkusias atiduoti savo balsus už kraštutinės dešinės partijas. Aptarsime keturis pagrindinius socialinius - demografinius veiksnius, padedančius įvardinti tipišką radikalaus dešinės rinkėją.

Šie veiksniai yra:

- Lytis
- Amžius
- Išsilavinimas
- Profesinis sluoksnis

Lytis. Beveik visose studijose šia tema pastebima, kad vyrai labiau linkę balsuoti už kraštutinio dešiniojo sparno partijas nei moterys. Šis reiškinys tęsiasi jau dešimtmečius. 1986 m. už „Austrijos Laisvės Partiją“ balsavo 54 % vyrų ir 46 % moterų. Laikui bėgant skirtumas dar padidėjo. 1995 metais jau 62 % šios partijos elektorato buvo vyrai ir tik 38 % moterys. 1997 m.

rinkimuose į Prancūzijos parlamentą 60 % „Nacionalinio Fronto“ elektorato sudarė vyrai ir 40 % moterys⁷⁹.

Yra nemažai bandymų paaiškinti tokį balsavimo skirtumą tarp lyčių. Teigiama, kad radikali dešinės agresyvus ir „pragmatiškas“, turintis nostalgijos praeities laikams charakteris nėra patrauklus moteriškos lyties elektoratui. Taip pat akcentuojamas religingumas. Moterys yra labiau religingos, ir tokiose šalyse kaip Italija, kur religija turi tvirtas pozicijas visuomenėje, yra labiau linkusios palaikyti krikščionis demokratų⁸⁰. Taip pat pastebėtina, kad moterys labiau linkusios balsuoti už tradicines partijas.

Ar vyrų ir moterų darbo sričių skirtumai gali įtakoti tai, kad už kraštutinius dešiniuosius dažniau balsuoja vyrai nei moterys? Dauguma moterų dirba aptarnavimo srityje, kuri sparčiai auga, tuo metu vyrai kenčia dėl nuosmukio pramonės sektoriuje. Todėl vyrai labiau nei moterys bijo prarasti darbą ar būti priversti dirbti už mažesnę atlyginimą. Naujos globalios ekonomikos akivaizdoje jie vis dažniau susiduria su imigrantų konkurencija. Aptarnavimo sektoriuje darbo praradimo, globalizacijos ir imigrantų baimė žymiai mažesnė.

Nors moterys Vokietijoje sudaro 40 % visos darbo jėgos, tarp dirbančių paslaugų sektoriuje jos sudaro net 50 % . Panaši padėtis yra ir kitose Europos Sąjungos šalyse. Pramonės sektoriuje, kuris per rinkimus labiausiai palaiko kraštutinės dešinės partijas, moterys sudaro tik 25 % visų dirbančiųjų⁸¹. Tai rodo, kad, daugeliu atvejų, moterų profesiniai rūpesčiai kitokie negu vyrų.

Nors kai kurios partijos, pavyzdžiui „Nacionalinis Frontas“, įdėjo nemažai pastangų pakeisti tradicinį vyrų dominavimo įvaizdį, įtraukdamos daugiau moterų kandidačių į rinkimines kampanijas, šių partijų vadovybė ir partijos pagrindas išliko vyriškas.

Amžius. Kraštutinės dešinės rinkėjo amžius taip pat yra labai svarbus faktorius, kadangi gali daug ką pasakyti apie kraštutinės dešinės politinių judėjimų ateitį. Jei jie remiami vyresnio amžiaus grupių, kurios jaučia nostalgiją praeities laikams, tai reikštų, kad keičiantis rinkėjų kartoms kraštutinės dešinės politiniai judėjimai gali palaipsniui sunykti. Tačiau pastebima

79. Givens T.E. Gender Differences in Support for Radical Right, Anti-Immigrant Political Parties // <http://www.ccis-ucsd.org/PUBLICATIONS/wrkg6.PDF>; prisijungimo laikas: 2005.10.26. – P.11.

80. Norris P. The „new cleavage“ thesis and the social basis of radical right support // <http://ksghome.harvard.edu/~pnorris/Acrobat/APSA%202004%20Radical%20Right.pdf>; prisijungimo laikas: 2005.10.26. – P.10.

81. Givens T.E. Gender Differences in Support for Radical Right, Anti-Immigrant Political Parties // <http://www.ccis-ucsd.org/PUBLICATIONS/wrkg6.PDF>; prisijungimo laikas: 2005.10.26 – P.13.

tendencija, kad vis daugiau jaunimo atiduoda savo balsus už radikalaus dešiniojo sparno partijas. Šios partijos sugebėjo pritraukti ir išlaikyti jaunąją kartą, apeliuodamos į jaunus vyriškos lyties juodadarbius, tikėdamosi, kad tai gali prisidėti prie jų augimo ir stiprinimo ateityje.

Elektorato amžius įvairiose šalyse yra skirtingas. Slovėnijoje, Čekijos Respublikoje jaunosios kartos aktyvumas balsuojant už kraštutinės dešinės partijas neproporcingai didelis lyginant su kitomis amžiaus grupėmis. Tuo tarpu Austrijoje kraštutinę dešinę labiau palaiko senyvo amžiaus žmonės. Tai galima būtų paaiškinti skirtingomis šalių istorinėmis ištakomis, rinkiminių kampanijų strategija ar partijų ideologija nukreipta į tam tikras amžiaus grupes⁸².

Tyrimai rodo, kad balsuojant už kraštutinei dešinei priskiriamas partijas nėra didelio skirtumo tarp 35 – 64 metų rinkėjų. Tarp tokio amžiaus žmonių šios partijos nėra labai populiaros. Jų palaikymas tarp jaunesnių ir senesnių rinkėjų yra žymiai didesnis. Kraštutinių dešiniųjų palaikymas 25 – 34 metų amžiaus grupėje yra identiškas palaikymui amžiaus grupėje, kuriai priklauso 65 ar daugiau metų rinkėjai. Žmonės iki 25 metų yra dar labiau linkę balsuoti už dešiniuosius radikalus⁸³. Tokius skirtumus galima būtų paaiškinti tuo, kad pastarųjų metų visuomenės susvetimėjimas ir ekonominiai pasikeitimai ne visas amžiaus grupes paveikė vienodai. Socialinės integracijos lygis skirtingose amžiaus grupėse yra skirtingas. Jauni žmonės ir pensininkai labiau stokoja socialinių ryšių, tuo tarpu vidutinio amžiaus žmonės yra labiau integravęsi į visuomenę. Jie dažniausiai turi darbą, šeimą, priklauso religinėms bendruomenėms, yra įvairių savanoriškų draugijų nariai ir t.t. Vidutinio amžiaus žmonių didesnė socialinė integracija pasireiškia ir aktyvesniu savo valios reiškimu per rinkimus, demokratinių vertybių pripažinimu, o kartu ir tendencija susilaikyti nuo balsavimo už kraštutinius dešiniuosius, kuriuos jie laiko nukrypusiais nuo tradicinių politinio elgesio normų. Drastiškų, agresyvių pasikeitimų ekonomikoje ar visuomenėje vidutinio amžiaus žmonėms reikia žymiai mažiau.

Didesnį kraštutinės dešinės populiarumą tarp jauniausio ir seniausio amžiaus grupių galima paaiškinti ir tuo, kad šios amžiaus grupės labiausiai suinteresuotos gauti didesnes socialines garantijas. Kadangi abi šios grupės nuo jų labiausiai priklausomos, jos žymiai labiau linkusios

82. Norris P. The „new cleavage“ thesis and the social basis of radical right support // <http://ksghome.harvard.edu/~pnorris/Acrobat/APSA%202004%20Radical%20Right.pdf>; prisijungimo laikas: 2005.10.26. – P.11.

83. Arzheimer K., Carter E. Political Opportunity Structures and Right-Wing Extremist Party Success // <http://www.politik.uni-mainz.de/kai.arzheimer/Political-Opportunity-Structures/Right-Wing-Extremist-Party-Success.pdf>; prisijungimo laikas: 2005.10.26. – P.10.

matyti imigrantus kaip potencialius konkurentus, galinčius tas socialines garantijas iš jų pasiglemžti. Dėl šios priežasties jie atiduoda savo balsus už kraštutinius dešiniuosius, kurie kategoriškai pasisako prieš imigraciją.

Išsilavinimas. Kalbant apie rinkėjų išsilavinimą, pastebėtina, kad žemesnio išsilavinimo rinkėjai labiau palaiko kraštutinės dešinės politinius judėjimus. Argumentuoti tai galima tuo, kad žemesnio išsilavinimo žmonės yra mažiau kvalifikuoti, taigi greičiau gali tapti rinkos veiksmų aukomis. Jie balsuoja už kraštutinius dešiniuosius, kadangi pastarieji įsipareigoja ginti šios rinkėjų grupės ekonominius interesus, apribodami imigrantų ir prieglobsčio prašančių žmonių teises.

Kitas argumentas yra tas, kad aukštesnį išsilavinimą turintiems žmonėms labiau artimos demokratinės, liberalios vertybės. Kuo labiau žmogus išsilavinęs, kuo platesnis jo akiratis, tuo šios vertybės jam artimesnės. Kuo daugiau žmogus žino ne tik apie savo šalies kultūrą, bet yra susipažinęs ir su kitomis pasaulio kultūromis, tuo jis tolerantiškesnis įvairiems aplinkos veiksniams, kurie sukelia baimę žemesnio išsilavinimo žmonėms.

Tačiau ne visada kraštutinių dešiniųjų rinkėją galima apibūdinti, kaip žmogų, turinti žemą išsilavinimą. Devintajame dešimtmetyje „Nacionalinio Fronto“ elektoratas buvo vienas iš labiausiai išsimokslinusių tarp Prancūzijos partijų. 1994 m. vienas iš penkių „Austrijos Laisvės Partijos“ rinkėjų turėjo gimnazijos ar aukštesnį išsilavinimą⁸⁴. Kai kurie politologai mano, kad reikėtų atkreipti didesnę dėmesį į vidurinį išsilavinimą turinčius žmones. Pastaruosius galima įvardinti kaip potencialius kraštutinės dešinės rinkėjus, ypač tuos, kurių darbo pobūdis yra jautrus imigrantų skaičiaus augimui. Tačiau reikėtų pripažinti, kad šiais laikais kraštutinės dešinės partijų socialinis pamatas yra žmonės su nebaigtu viduriniu išsilavinimu. Nebaigtas vidurinis išsilavinimas daugiau kaip du kartus padidina teorinę galimybę, kad toks žmogus per rinkimus atiduos savo balsą už kraštutinės dešinės partijas⁸⁵. Lyginant elektoratą, kuris turi pradinį ar neturi jokio išsilavinimo, su turinčiu vidurinį išsilavinimą, pastebėtina, kad kraštutinius dešiniuosius labiau palaiko vidurinį išsilavinimą turintys rinkėjai. Tačiau, atsižvelgiant į kraštutinių dešiniųjų partijų politinius prioritetus, galime tikėtis, kad ateityje pamatysime dar

84. Evans J. The Dynamics of Social Change in Radical Right-wing Populist Party Support // Comparative European Politics. 2005, Nr.3. P.81.

85. Arzheimer K., Carter E. Political Opportunity Structures and Right-Wing Extremist Party Success // <http://www.politik.uni-mainz.de/kai.arzheimer/Political-Opportunity-Structures/Right-Wing-Extremist-Party-Success.pdf>; prisijungimo laikas: 2005. 10.26. – P.11.

didesnį šių partijų elektorato išsilavinimo lygio smukimą.

Profesinis sluoksnis yra ketvirtas iš svarbiausių socialinių – demografinių veiksnių siekiant apibūdinti kraštutinės dešinės rinkėją. Akivaizdu, kad kraštutinės dešinės politiniai judėjimai populiariausi tarp žemesniam profesiniam sluoksniui priklausančių žmonių. Daugumoje Europos Sąjungos šalių kraštutinės dešinės partijos populiariausios tarp kvalifikuotą (amatininkai, elektrikai, mašinistai) ir nekvalifikuotą (padieniai darbininkai) fizinį darbą dirbančių žmonių bei smulkiųjų ūkininkų, smulkaus verslo savininkų, kurie šiuolaikinės rinkos sąlygomis kasdien susiduria su rizika prarasti savo sunkiai įgytą kapitalą. Aukštesnio profesinio sluoksnio atstovų (direktorių, savo srities profesionalų) tarp kraštutinės dešinės partijų rinkėjų beveik nėra. Išimty - tik Italija ir Vengrija. Šiose šalyse dešinieji radikalai susilaukia dėmesio ir tarp aukštesnių profesinių sluoksnių⁸⁶.

Lyginant kai kurias šalis, galima pastebėti, kad kraštutinius dešiniuosius vienur remia vieno profesinio sluoksnio atstovai, kitur kito. Pavyzdžiui, Austrijoje „Austrijos Laisvės Partiją“ iš esmės remia darbininkų klasė, tuo tarpu Italijoje „Lega Nord“ partijos palaikymas stipriausias tarp smulkiųjų verslininkų. Visa tai galima paaiškinti tuo, kad „Lega Nord“ labiau akcentuoja laisvos rinkos principus, o „Austrijos Laisvės Partija“ labiau pasisako už protekcionistinę nacionalinio pobūdžio ekonomiką⁸⁷.

Kalbant apie didžiausią profesinį sluoksnį postindustrinėje visuomenėje - žmones dirbančius ne fizinį darbą, tačiau turinčius mažai erdvės saviraiškai, reikėtų pastebėti tai, kad savo darbo sąlygomis ir profiliu jis skiriasi nuo darbininkų sluoksnio, kuris yra didžiausias kraštutinės dešinės partijų rėmėjas, tačiau šis sluoksnis labai aiškiai atskirtas ir nuo aukštesnio profesinio sluoksnio, kadangi žmonės dirbantys šablonišką ne fizinį darbą turi mažai galimybių padaryti karjerą. Toks perspektyvos nebuvimas sąlygoja šio profesinio sluoksnio politinį elgesį. Nuovargis nuo kasdienės rutinos, siekių neturėjimas gali pasireikšti reikalavimu radikalių ir staigių ekonominių bei socialinių permainų. Šis siekis gali paskatinti atiduoti savo balsus už populistines partijas, tarp jų ir už kraštutinius dešiniuosius.

86. Norris P. The „new cleavage“ thesis and the social basis of radical right support// <http://ksghome.harvard.edu/~pnorris/Acrobat/APSA%202004%20Radical%20Right.pdf> ; prisijungimo laikas: 2005.10.26. – P.9.

87. Ten pat. P.9.

IŠVADOS

1. Terminologija, vartojama apibūdinti kraštutinių dešiniųjų politinius judėjimus, turinčius bendras šaknis ir panašius bruožus, yra labai įvairi. Akademiniėje visuomenėje labiausiai paplitęs terminas yra „kraštutinė dešinė“. Politiniame kontekste šis terminas šiandien labiau asocijuojamas ne su bekompromisiniu ekstremizmu ar prievarta, o su būdais spręsti šiuolaikinės visuomenės problemas, neperžengiant demokratijos ribų.

2. Platus kraštutinių dešiniųjų politinių judėjimų spektras, jų prigimties įvairovė, organizacinė painiava, ideologiniai skirtumai, nebe tokia aiški riba tarp šiuolaikinės kraštutinės dešinės ir tradicinių dešiniųjų partijų, sukelia sunkumų bandant kategorizuoti šiuolaikinę kraštutinę dešinę kaip vienalytį judėjimą ar siekiant įtalpinti ją į griežtai apibrėžtus rėmus.

3. Kraštutinių dešiniųjų politiniai judėjimai moksliniuose tyrimuose dažniausiai įvardijami kaip:

- a) fašizmo atgimimas;
- b) šiuolaikinės visuomenės socialinių-ekonominių problemų išdava;
- c) protesto forma prieš esamą politinę situaciją;
- d) ksenofobinių nuotaikų šiuolaikinėje visuomenėje išraiška.

4. Šiuolaikinę kraštutinę dešinę formavo visai skirtingos socialinės-ekonominės, politinės, kultūrinės ir tarptautinės aplinkybės nei tarpukario fašizmą, todėl statyti šių politinių judėjimų į vieną gretą nereikėtų. Tačiau sąsajų tarp tarpukario fašizmo ir šiuolaikinės kraštutinės dešinės išvelgti galima. Tikslų siekimo metodai kai kuriais atžvilgiais liko gana panašūs, tiesiog šiais laikais jie pateikiami visuomenei daug rafinuotesne forma.

5. Kraštutinės dešinės partijos nėra vienodai reikšmingos visose Europos Sąjungos šalyse, tačiau jos beveik visur sugebėjo daryti didesnę ar mažesnę įtaką pagrindinių partijų ar vyriausybių politinei orientacijai ultranacionalistinių pozicijų link. Stabilią elektorato paramą per pastaruosius du dešimtmečius kraštutinė dešinė užsitikrino Austrijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Belgijoje, Danijoje, o pastaraisiais metais Austrijoje, Italijoje, Danijoje ir Nyderlanduose kraštutinės dešinės partijų nariai įėjo į nacionalinių vyriausybių sudėtį.

6. Išskyrus Austriją, Prancūziją, Italiją, Belgiją, Daniją, kitose Europos Sąjungos šalyse kraštutinių dešiniųjų politinių judėjimų populiarumas yra palyginti silpnas arba trumpalaikis. Skirtingose šalyse stiprios kraštutinės dešinės nebuvimą įtakojo skirtingos priežastys. Pagrindinėmis priežastimis galima įvardinti:

- a) dar neužmirštus autoritarinių režimų valdymo principus;
- b) žemą socialinių ir politinių konfliktų lygį;
- c) vyraujančių partijų autoritetą, jų nuostatą nesudaryti su kraštutiniaisiais dešiniaisiais politinių sąjungų;
- d) institucinius veiksnius - rinkiminių sistemų formas, trukdančias įsigalėti nacionaliniu mastu, bei valstybinio lygio kontrolę, neleidžiančią patekti į valdžią antidemokratinio pobūdžio partijoms;
- e) ryškų kraštutinių dešiniųjų fašistinį atspalvį;
- f) organizuotumo, konkretumo ir didesnio narių skaičiaus stoką;
- g) nacionalinio aspekto ir tautinės subkultūros silpnumą.

7. Kraštutinės dešinės partijų populiarumas Europos Sąjungos šalyse dažniausiai aiškinamas:

- a) griežtais pasisakymais prieš augančią imigraciją, keliančią vis didesnę nepasitenkinimą Europos Sąjungos šalių visuomenėse;
- b) ekonominių ir socialinių problemų greito sprendimo akcentavimu augančio nedarbo ir didėjančios visuomenės diferenciacijos akivaizdoje;
- c) žmonių nusivylimu tradicinėmis partijomis, kai balsuojama už kraštutinius dešiniuosius protestuojant prieš politinio elito vykdomą politiką;
- d) priešprieša ekonominei, kultūrinei ir politinei globalizacijai, grindžiamai tarptautinių rinkos iššūkių, kultūrinio identiteto ir politinės nepriklausomybės praradimo baimėmis.

Šios priežastys neabejotinai atlieką pagrindinį vaidmenį pritraukiant žmones kraštutinės dešinės link, tačiau ne visose Europos Sąjungos šalyse matoma tiesioginė sąsaja tarp šių priežasčių ir balsavimo už kraštutinės dešinės partijas.

8. Išnagrinėjus studijas analizuojančias socialinius-demografinius veiksnius apibūdinančius politinių judėjimų ir partijų elektoratą – lytį, amžių, išsilavinimą, profesinį sluoksnį, nustatyta, kad tipiškas šiuolaikinės kraštutinės dešinės partijų bei politinių judėjimų rinkėjas yra žemo išsilavinimo jaunas vyriškis, gyvenantis mieste ir priklausantis žemesniam - dažniausiai darbininkų - profesiniam sluoksniui.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Anastasakis O. Extreme Right in Europe: a Comparative Study of Recent Trends – London: The Hellenic Observatory, 2000.
2. Anastasakis O. The Politics of Extremism in Eastern Europe; A Reaction to Transition // www.ucm.es/BUCM/cee/papeles/03/02.PDF; prisijungimo laikas: 2005.11.05.
3. Arzheimer K., Carter E. Political Opportunity Structures and Right-Wing Extremist Party Success // <http://www.politik.uni-mainz.de/kai.arzheimer/Political-Opportunity-Structures/Right-Wing-Extremist-Party-Success.pdf>; prisijungimo laikas: 2005. 10.26.
4. Atkinson G. Euro-vote mixed fortunes for the hard right // www.united.non-profit.nl/pages/eurovote.htm; prisijungimo laikas 2005.11.06.
5. Atkinson G. The far right's prospects in the European elections // www.united.non-profit.nl/pages/rightprosp.htm; prisijungimo laikas: 2005.11.05.
6. Bailer B., Neugebauer W. The FPÖ of Jörg Haider – Populist or Extreme Right – Winger? // Contemporary Austrian Studies, 1998.Vol. 6, 164 – 173 p.
7. Bačiulis A. Radikalų Europa// Veidas. 2002, Nr.18.
8. Britt L. Facism Anyone // http://www.peacecouncil.net/pnl/03/721/721_fascism.htm; prisijungimo laikas: 2005.10.23.
9. Delanty G. Europos išradimas: idėja, tapatumas, realybė – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga leidykla, 2002. – 247 p.
10. Eatwell R. Charisma and the Revival of the European Extreme Right // <http://staff.bath.ac.uk/mlsre/CharismaRydgren.htm>; prisijungimo laikas 2005.11.17.
11. Eatwell R. Ten Theories of the Extreme Right// <http://staff.bath.ac.uk/mlsre/MerklandWeinberg.htm>; prisijungimo laikas: 2005.11.19.
12. Eatwell R. The extreme right and Britain exceptionalism: the primacy of politics // The Politics of the Extreme Right – London, New York: Pinter, 2000. 172 – 192 p.
13. Eatwell R. The extreme right in Britain: The long road to „modernization // Western Democracies and the New Extreme Right Challenge – London, New York: Routledge, 2004. 62 – 79 p.
14. Eatwell R. The new extreme right challenge // Western Democracies and the New Extreme Right Challenge. – London, New York: Routledge, 2004. 1 – 16 p.

15. Eatwell R. The Rebirth of the “Extreme Right” in Western Europe? // Parliamentary Affairs. 2000, Vol.53, Nr.3. 407 – 425 p.
16. European - Election Results June 2004 // www.united.non-profit.nl/pages/elect04.htm; prisijungimo laikas 2005.11.06.
17. Evans J. The Dynamics of Social Change in Radical Right-wing Populist Party Support // Comparative European Politics. 2005, Nr.3. 76 – 101 p.
18. Givens T.E. Gender Differences in Support for Radical Right, Anti-Immigrant Political Parties // <http://www.ccis-ucsd.org/PUBLICATION/wrkg6.PDF>; prisijungimo laikas: 2005.10.26.
19. Goul J., Bjorklund T. Radical right-wing populism in Scandinavia: from tax revolt to neo-liberalism and xenophobia // The Politics of the Extreme Right – London, New York: Pinter, 2000. 192 – 222 p.
20. Griffin R. The Nature of Fascism. – London, New York: Routledge, 1993. – 250 p.
21. Hainsworth P. The Extreme Right// The Politics of the Extreme Right. – London, New York: Pinter, 2000. 1 – 17 p.
22. Hainsworth P. The Front National: from ascendancy to fragmentation on the French extreme right // The Politics of the Extreme Right – London, New York: Pinter, 2000. 18 – 32 p.
23. Ignazi P. Extreme Right Parties in Western Europe – New York: Oxford University Press, 2003. – 259 p.
24. Immerfall S. The Neo-Populist Agenda // The New Politics of the New Right: Neo-Populist Parties and Movements in Established Democracies – New York: St. Martin’s Press, 1998. 249 – 261 p.
25. Jamin J. The Extreme Right in Europe // The Public Eye. 2005, Vol.19, Nr.1.
26. Kestel L. Godmer L. Institutional inclusion and exclusion of extreme right parties // Western Democracies and the New Extreme Right Challenge – London, New York: Routledge, 2004. 133 – 149 p.
27. Morrow D. Jörg Haider and the new FPÖ: beyond the democratic pale? / The Politics of the Extreme Right – London, New York: Pinter, 2000. 33 – 63 P.
28. Mudde C. Defending democracy and the extreme right // Western Democracies and the New Extreme Right Challenge – London, New York: Routledge, 2004. 193 - 212 p.

29. Mudde C. Globalisation And The Extreme Right Backlash // <http://www.iisg.nl/research/mudde.doc>; prisijungimo laikas: 2005.11.20.
30. Mudde C. The Populist Zeitgeist // Government and Opposition. – Oxford, Malden: Blackwell Publishing, 2004. 541 – 563 p.
31. Mudde C. Van Holsteyn J. The Netherlands: explaining the limited success of the extreme right // The Politics of the Extreme Right – London, New York: Pinter, 2000. 144 – 171 p.
32. Norris P. The „new cleavage“ thesis and the social basis of radical right support // <http://ksghome.harvard.edu/~pnorris/Acrobat/APSA%202004%20Radical%20Right.pdf>; prisijungimo laikas: 2005.10.26.
33. Primor A. Le Pen ultimate // <http://news.haaretz.co.il/hasen/pages/ShArt.jhtml?itemNo=153419>; prisijungimo laikas: 2005.10.23.
34. Swyngedouw M. Belgium: explaining the relationship between Vlaams Blok and city of Antwerp // The Politics of the Extreme Right – London, New York: Pinter, 2000. 121 – 143 p.
35. Viršūnėje – tie patys politikai ir partijos // Lietuvos rytas, 2005 spalio 15, Nr.240.
36. Widfeldt A. The diversified approach: Swedish response to the extreme right // Western Democracies and the New Extreme Right Challenge – London, New York: Routledge, 2004. 150 – 171 p.

SANTRAUKA

Raktiniai žodžiai: kraštutinė dešinė, dešinieji radikalai, fašizmas, ksenofobija, postindustrinė visuomenė, socialinės ir ekonominės problemos Europos Sąjungoje, protesto politika.

Šio darbo tikslas yra išsiaiškinti, kokio pobūdžio yra šiuolaikiniai kraštutinių dešiniųjų politiniai judėjimai, nustatyti jų vietą šiuolaikinėje visuomenėje bei Europos Sąjungos šalių valdymo sistemose.

Nustatyta, kad sudėtinga šiuolaikinę kraštutinę dešinę griežtai apibūdinti kaip vienalytį judėjimą ar įtalpinti ją į aiškiai apibrėžiamus rėmus. Dažniausiai šios pakraipos judėjimai įvardijami kaip fašizmo atgimimas, šiuolaikinės visuomenės socialinių-ekonominių problemų išdava, protesto forma prieš esamą politinę situaciją, ksenofobinių nuotaikų šiuolaikinėje visuomenėje išraiška. Šiuolaikiniai kraštutinių dešiniųjų politiniai judėjimai akcentuoja tradicinių partijų nuošalyje paliktų postindustrinei visuomenei būdingų problemų sprendimo būtinumą. Tai pagrindinė jų pastaraisiais dešimtmečiais augančio populiarumo priežastis. Dėl įvairių priežasčių kraštutinių dešiniųjų politiniai judėjimai ne visose Europos Sąjungos šalyse susilaukia ryškaus palaikymo, tačiau jų įtaka sprendžiant šių dienų socialines, ekonomines ir politines problemas aiškiai juntama, tad jų analizė yra būtina norint susidaryti išsamų vaizdą apie Europos Sąjungoje vykstančius procesus.

SUMMARY

THE NEW FORMS OF FASCISM IN EUROPE: THE EXTREME RIGHT POLITICAL MOVEMENTS IN THE EUROPEAN UNION

Key words: extreme right, radical right-wingers, fascism, xenophobia, post-industrial society, social – economic questions in European Union, protest policy.

The paper is aimed at highlighting the character of the present extreme right political movements and defining their place in modern society as well as in the governing system of the European Union countries.

It has been determined in the paper that it is rather difficult to categorize the present extreme right wing as a homogenous movement or to fit it into a certain frame. The movements of this trend are mostly identified either as the revival of fascism, the outcome of the current social and economic problems, a protest form against the present political situation or as the expression of the xenophobic feelings in modern society. The present extreme right political movements emphasize the necessity of solving the problems which are characteristic of the post-industrial society, and which have been pushed aside by the traditional parties. This is the main reason for the increasing popularity of these movements during last decades. Although the present extreme right political movements do not receive enough support in many countries of the European Union for different reasons, their influence in solving the current social, economic and political problems is quite tangible. Consequently, the exhaustive analysis of the present extreme right political movements is indispensable in order to draw a complete picture of the processes taking place in the European Union.

REKOMENDACIJOS

1. Tiek Lietuvoje, tiek naujose Europos Sąjungos šalyse–narėse stokojama sistemingu ir išsamių kraštutinės dešinės politinių judėjimų tyrimų. Atsižvelgiant į Lietuvos ir kitų Rytų – Vidurio Europos šalių patirtį, būtų aktualu inicijuoti kraštutinės dešinės apraiškų mokslinius tyrimus šiose šalyse.
2. Reikėtų išsamiau panagrinėti Europos Sąjungos viršnacionalinių institucijų požiūrį į kraštutinius dešiniuosius, siekiant susidaryti aiškų vaizdą kokios tendencijos vyrauja biurokratinio Europos Sąjungos valdymo mechanizmo viduje. Matyti, kad dabartiniu metu stokojama adekvačios reakcijos į vis auganti kraštutinių dešiniųjų populiarumą. Griežtomis sankcijomis grįstos Europos Sąjungos institucijų reakcijos šiais laikais nebepakanka.
3. Remiantis atliktais tyrimais būtų galima efektyviau organizuoti prevencijos politiką Lietuvos Respublikoje ir kitose nesenai į Europos Sąjungą įstojusiose šalyse, neleidžiant įsigalėti kraštutinės dešinės politiniams judėjimams. Europos Sąjungos senųjų šalių- narių patirtis yra vertinga pritaikant Lietuvos Respublikos atveju. Be abejo būtinas kritinis santykis – reikia atsižvelgti į kiekvienos šalies specifiką.
4. Atsižvelgiant į kompleksinius tyrimus, efektyviau organizuoti imigracijos bei etninių mažumų integracijos į visuomenę politiką, ieškoti naujų būdų problemoms spręsti, kadangi senieji metodai, ką rodo nesena Vakarų Europos patirtis, yra nepakankamai efektyvūs. Atkreipti didesnę dėmesį į tas ekonomines – socialines problemas, kurios daugiausia įtakoja kraštutinės dešinės populiarumą.

